

บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยการพัฒนารูปแบบการส่งเสริมการเกษตรเพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนครั้งนี้ ได้ทบทวนวรรณกรรมในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยพัฒนารูปแบบ
2. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเกษตร
3. ระบบการส่งเสริมการเกษตร
4. รูปแบบการส่งเสริมการเกษตร
5. การพึ่งพาตนเอง
6. เศรษฐกิจพอเพียง
7. การจัดการความรู้
8. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยพัฒนารูปแบบ

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยพัฒนารูปแบบ ในที่นี้จะกล่าวถึงความหมาย ประเภทของรูปแบบ องค์ประกอบของรูปแบบ ลักษณะของรูปแบบที่ดี การทดสอบหรือตรวจสอบรูปแบบ การออกแบบการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ ตามรายละเอียด ดังนี้

1.1 ความหมายของรูปแบบ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2542 (2546: 965) ให้ความหมายไว้ว่า รูปแบบ หมายถึง รูปที่กำหนดขึ้นเป็นหลักหรือเป็นแนวซึ่งเป็นที่ยอมรับ สอดคล้องกับแนวคิดของทีศนา แคมมณี (2545: 218) ซึ่งกล่าวไว้ว่า รูปแบบ (Model) เป็นรูปธรรมของความคิดที่เป็นนามธรรม ซึ่งบุคคลแสดงออกมาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น เป็นคำอธิบาย เป็นแผนผัง ไดอะแกรม หรือแผนภาพ เพื่อช่วยให้ตนเองและบุคคลอื่นสามารถเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น รูปแบบจึงเป็นเครื่องมือทางความคิดที่บุคคลใช้ในการสืบเสาะหาคำตอบ ความรู้ ความเข้าใจในปรากฏการณ์ทั้งหลาย สอดคล้องกับแนวความคิดของ บุญชม ศรีสะอาด (online) ที่กล่าวไว้ว่า รูปแบบหมายถึง โครงสร้างแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ สามารถใช้รูปแบบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ หรือตัวแปรต่างๆ ที่มีในปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือในระบบต่างๆ นอกจากนั้นวไร เฟ็งสวส์ดี (2553: 3) ได้สรุปว่า หมายถึงกรอบความคิดทางด้านหลักการ วิธีการดำเนินงานและเกณฑ์ต่างๆ ของระบบ ที่สามารถยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินงานเพื่อบรรลุตามวัตถุประสงค์

สรุปได้ว่า รูปแบบมาจากภาษาอังกฤษว่า Model เป็นการจำลองความคิดเพื่ออธิบายให้เป็นรูปธรรมเพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจ โดยอาจเป็นคำอธิบาย หรือแผนผัง หรือไดอะแกรม หรือแผนภาพตามความเหมาะสม โดยระบุถึงองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบรอง

พร้อมทั้งบอกถึงรายละเอียดของปรากฏการณ์ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นสามารถใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้

1.2 ประเภทของรูปแบบ

คีฟส์ (Keeves 1988: 561-565) แบ่งประเภทของรูปแบบออกเป็น 4 แบบได้แก่

1. รูปแบบเชิงเปรียบเทียบ (Analogue Model) เป็นรูปแบบเชิงกายภาพส่วนใหญ่ ใช้ในด้านวิทยาศาสตร์ เปรียบเทียบสิ่งต่างๆ อย่างน้อย 2 สิ่งขึ้นไป

2. รูปแบบเชิงข้อความ (Semantic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยาย หรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา แผนภูมิ หรือรูปภาพ เพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิดที่แสดงออกผ่านทางภาษาโดยการพูดและเขียน

3. รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้แสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหรือตัวแปร โดยใช้สัญลักษณ์ทางคณิตศาสตร์

4. รูปแบบเชิงสาเหตุ (Causal Model) เป็นรูปแบบที่เริ่มจากการนำเทคนิคการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis) แนวคิดสำคัญคือต้องสร้างขึ้นจากทฤษฎีที่เกี่ยวข้องหรืองานวิจัยที่มีมาแล้ว

สมิธ และคนอื่น (Smith and other 1980:461) ได้จำแนกประเภทของรูปแบบออกได้ดังนี้

1) รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) ได้แก่

1.1 รูปแบบคล้ายจริง (Iconic Model) มีลักษณะคล้ายของจริง

1.2 รูปแบบเหมือนจริง (Analog Model) มีลักษณะคล้ายปรากฏการณ์จริง

2) รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Model) ได้แก่

2.1 รูปแบบข้อความ (Verbal Model) หรือรูปแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Model)

2.2 รูปแบบทางคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) หรือรูปแบบเชิงปริมาณ (Quantitative Model)

สรุปได้ว่า ในการสร้างและพัฒนาแบบที่ที่จะต้องได้มาจากแนวคิดของทฤษฎี ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ ระหว่างตัวแปรต่างๆ เพื่ออธิบายถึงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษาได้ครอบคลุมและชัดเจน ซึ่งรูปแบบที่ดีจะต้องผ่านการทดสอบหรือตรวจสอบก่อนนำไปใช้จริง เนื่องจากจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการสร้างรูปแบบ คือ การทดสอบหรือตรวจสอบรูปแบบที่สร้างขึ้นมาว่ามีความถูกต้อง เหมาะสมและสอดคล้องกับการนำรูปแบบไปใช้ประโยชน์ต่อไปหรือไม่ สำหรับการทดสอบรูปแบบโดยใช้ผู้ทรงคุณวุฒิ นั้น สรุปจาก อีสเนอร์ (Eisner 1976: 192-193) ได้ว่าการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ จะเน้นการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างลึกซึ้งในประเด็นที่ถูกนำมาพิจารณา ขึ้นอยู่กับบริบทของปัญหาของผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับคุณภาพ ประสิทธิภาพและความเหมาะสมของสิ่งที่ทำการประเมิน เป็นความเฉพาะทางในเรื่องที่จะประเมินเนื่องจากเป็นการวัดคุณค่า ที่ไม่อาจวัดด้วยเครื่องมือใดๆ จะต้องใช้ความรู้ความสามารถของผู้ประเมินอย่างแท้จริง จะต้องเชื่อถือว่าคุณวุฒิผู้นั้น มีความเที่ยงตรงและมีเหตุผลที่ดี และการใช้ผู้ทรงคุณวุฒิ จะต้องยอมรับในความยืดหยุ่นของกระบวนการทำงานของผู้ทรงคุณวุฒิ รวมทั้งการกำหนดประเด็นสำคัญ ที่จะนำมา

พิจารณา การบ่งชี้ข้อมูลที่ต้องการ การเก็บรวบรวมข้อมูล การประมวลผล การวินิจฉัยข้อมูล ตรงตาม การนำเสนอ

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ว่ารูปแบบที่สร้างขึ้นมาก่อนที่จะ นำไปใช้จริงควรได้รับการประเมิน ทดสอบความเหมาะสมโดยการใช้การประเมินในลักษณะต่างๆ รวมทั้งการทดสอบโดย ใช้ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้ประเมิน เพื่อเป็นการรับรองคุณภาพ ของรูปแบบก่อน นำไปใช้จริง

2. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการส่งเสริมการเกษตร

2.1 ความหมายการส่งเสริมการเกษตร

การส่งเสริมการเกษตรมีวิวัฒนาการมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย โดยมีการปรับเปลี่ยน ไปตามการเปลี่ยนแปลงของระบบเกษตรกรรม คือ ริเริ่มด้วยระบบส่งเสริมเกษตรแบบธรรมชาติแล้ว เปลี่ยนแปรไปเป็นแบบบริการ โดยมีแนวคิดพื้นฐานกล่าวคือเป็นทั้งกระบวนการให้การศึกษานอก ระบบและเป็นการศึกษาตลอดชีวิต เป็นการให้บริการความรู้ทางเกษตร และเป็นการผสมผสาน แนวคิดของการใช้ความรู้ด้านการเกษตร เทคโนโลยีที่เหมาะสม การมีส่วนร่วมของเกษตรกร และความรู้อุปกรณ์พื้นบ้าน นำไปปรับใช้ในกระบวนการส่งเสริมการเกษตรให้เหมาะสมกับสภาพภูมิ สังคมของเกษตรกร ซึ่งพงษ์ศักดิ์ อังกะสิทธิ์ (2553:3-14) สรุปว่า การส่งเสริมการเกษตร (Agricultural Extension) คือ การบริการการศึกษาแบบเสริม หรือขยายออกไปสู่ประชาชนทั่วไป เป็นกระบวนการถ่ายทอดวิชาความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ และการบริการอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการผลิต ทางการเกษตรโดยอาศัยการให้การศึกษานอกโรงเรียนแก่เกษตรกร ครอบครัวเกษตรกรและ บุคคลอื่นที่สนใจ โดยวิธีการฝึกปฏิบัติจริง และเน้นถึงการให้ความช่วยเหลือเพื่อให้เกษตรกรสามารถ ช่วยเหลือตนเองได้ ในการปรับปรุงพัฒนาประสิทธิภาพในการผลิตและความเป็นอยู่ดีขึ้นอย่างยั่งยืน ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมของเกษตรกร และ พงษ์ศักดิ์ อังกะสิทธิ์ (2553: 3-25) ยังสรุปว่าการส่งเสริมการเกษตรมีบทบาทสำคัญที่จะช่วยให้ เกษตรกรและครอบครัวได้รับปัจจัยหรือนำปัจจัยต่างๆ มาใช้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อการพัฒนา ประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกร โดยการส่งเสริมการเกษตรจะมีบทบาทในการนำนโยบายของรัฐ ไปปฏิบัติให้เป็นไปตามที่ได้กำหนดไว้ นำผลงานวิจัยที่ได้ไปเผยแพร่สู่บุคคล เป้าหมายตามความ เหมาะสม และ/หรือ นำปัญหาที่เกิดขึ้นจากบุคคลเป้าหมายในการทำการเกษตรไปสู่งานวิจัยมี บทบาทในการให้การศึกษานอกโรงเรียน เพื่อช่วยให้บุคคลเป้าหมายที่ขาดโอกาส ได้มีโอกาสในการ พัฒนาอาชีพของตน ได้เรียนรู้ และรับทราบเรื่องราวต่าง ๆ การส่งเสริมการเกษตรจะมีบทบาทใน การที่จะทำให้มีการใช้ปัจจัยการผลิตอันได้แก่ ที่ดิน แรงงาน และทุน อย่างมีประสิทธิภาพ และรู้จัก พัฒนาอยู่ตลอดเวลา เพื่อเป็นการอนุรักษ์ปัจจัยการผลิตเหล่านี้ไว้ มีบทบาทอย่างมากในการสร้างให้ เกษตรกรหรือบุคคลเป้าหมายมีเครดิต หรือเกิดการยอมรับจากสถาบันการเงินเพื่อการเพิ่ม ประสิทธิภาพทางการผลิต การเพิ่มผลผลิต การจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ โดยการให้ความรู้และคำแนะนำใน เรื่องของสินเชื่อ และแม้ว่าการส่งเสริมการเกษตรจะมีได้มีบทบาทเกี่ยวกับการตลาดโดยตรง แต่ก็มี

ส่วนสำคัญในการที่จะให้ข้อมูลการตลาด หรือการจัดการด้านการตลาดแก่เกษตรกรเพื่อเป็นแนวทางในการตัดสินใจการผลิตของเกษตรกร

สรุปว่า การส่งเสริมการเกษตร หมายถึง กระบวนการทางการศึกษาในการพัฒนาความรู้ ความสามารถของเกษตรกร จากการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อมุ่งพัฒนาผลผลิตเพื่อการพัฒนา นำมาซึ่งรายได้ เศรษฐกิจ และความอยู่ดีมีสุขในครอบครัวและชุมชนในชนบท ให้เหมาะสมกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนในชนบทให้มีความมั่นคงและยั่งยืน

2.2 วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมการเกษตร

วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมการเกษตร คือ การมุ่งพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (เกษตรกร แม่บ้าน และยุวเกษตรกร) ให้เกิดความรู้ ความคิด และเกิดการยอมรับเทคโนโลยีการผลิต เพื่อนำไปประกอบกับภูมิปัญญาของตน ในการเสริมสร้างประสิทธิภาพการผลิต อันเป็นผลต่อการเพิ่มผลผลิต รายได้ เศรษฐกิจ และพัฒนาครอบครัวเกษตรกร และสังคมชุมชนในชนบท ให้เกิดสภาวะการกินพอดี มีความสุข สามารถพึ่งตนเองได้ เป้าหมายสูงสุด (ultimate goal) ของการส่งเสริมการเกษตร คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของการพัฒนาการเกษตร

วัตถุประสงค์ของการส่งเสริมการเกษตรเน้นที่ “การพัฒนาคน” (Development of people) อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองตนเองของเกษตรกร อันเป็นผลให้เกิดภาวะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น นอกจากนี้ การพัฒนาปรับปรุงผลผลิตการเกษตรยังทำให้เกิดผลกำไรสูงสุดแก่เกษตรกรอีกด้วย สิ่งเหล่านี้เปรียบเสมือนดัชนี (Index) หรือวิธีการ (Means) ในการที่จะให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ (วรทัศน์ อินทร์คัมพร, 2546)

2.3 หลักการส่งเสริมการเกษตร

หลักการส่งเสริมการเกษตร หมายถึงแนวทางที่นักส่งเสริมการเกษตรควรปฏิบัติในการทำงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของงานส่งเสริม พงษ์ศักดิ์ อังกะสิทธิ์ (2553:3-45) ระบุว่าประเด็นสำคัญต่าง ๆ ที่น่าจะนำมาพิจารณากำหนดเป็นหลักการส่งเสริมการเกษตรมีอยู่ 7 ประเด็นด้วยกันคือ

- 1) ลักษณะของระบบงานส่งเสริมการเกษตรเป็นอย่างไร
- 2) ใครคือผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานส่งเสริมการเกษตร
- 3) อะไรคือสิ่งที่จะนำไปส่งเสริมให้แก่บุคคลเป้าหมายนั้น
- 4) ทำอย่างไรจึงจะถ่ายทอดให้บุคคลเป้าหมายรับรู้และเข้าใจในสิ่งที่เรานำ

ไปส่งเสริม

- 5) ทำอย่างไรบุคคลเป้าหมายจึงจะยอมรับในสิ่งที่นำไปส่งเสริมและนำไปปฏิบัติ

ให้บังเกิดผลในทางที่ดีในการพัฒนาตนเองและการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต

- 6) จะใช้สิ่งใดเป็นตัวชี้วัดว่างานส่งเสริมนั้นประสบผลสำเร็จ
- 7) จะรักษาสภาพแห่งความสำเร็จนั้นให้ยืนนานได้อย่างไร

หลักการของงานส่งเสริมการเกษตรมีความสำคัญในการที่จะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องในการส่งเสริมการเกษตรได้มีกรอบหรือแบบฉบับที่ควรยึดถือปฏิบัติไปเป็นแนวทางเพื่อให้งานส่งเสริมการเกษตรนั้นสามารถดำเนินงานบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

ของเกษตรกรและบุคคลเป้าหมาย แม้ว่าการปฏิบัติในรายละเอียดอาจมีความแตกต่างกันไปบ้างตามสภาพภูมิสังคมของเกษตรกรและกลุ่มเป้าหมาย แต่ก็ยังอยู่ในขอบเขตหรือแนวทางตามหลักการส่งเสริมการเกษตรที่ได้วางไว้ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ที่ปฏิบัติงานด้านการส่งเสริมการเกษตรไม่หลงทางและไม่เสียเวลาในการที่จะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมาย

2.4 วิธีการส่งเสริมการเกษตร มีดังนี้

2.4.1 แบ่งตามบุคคลเป้าหมาย

1) วิธีการส่งเสริมการเกษตรแบบรายบุคคล เป็นการส่งเสริมแบบหนึ่งครั้งต่อหนึ่งคน ซึ่งจะทำให้เกิดความใกล้ชิดต่อเกษตรกร โดยมีวิธีการที่นิยมกัน คือ การเยี่ยมเยียนไร่ นา การมาติดต่อที่สำนักงาน การติดต่อทางจดหมาย การติดต่อทางโทรศัพท์ การติดต่อทางบริการ ข้อความแบบสั้น การติดต่อแบบข้อความสื่อผสม และจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น

2) วิธีการส่งเสริมการเกษตรแบบกลุ่ม เป็นการส่งเสริมแบบหนึ่งครั้งมีเกษตรกรมากกว่าหนึ่งคนแต่ไม่มากจนไม่สามารถนับได้ การส่งเสริมการเกษตรแบบนี้ เช่น การประชุมกลุ่ม การจัดทัศนศึกษา การจัดงานวันเกษตร และการสาธิต

3) วิธีการส่งเสริมการเกษตรแบบมวลชน เป็นการส่งเสริมการเกษตรแบบครั้งหนึ่งมีเกษตรกรรับรู้เป็นจำนวนมาก โดยมีวิธีการส่งเสริมแบบมวลชนรูปแบบต่างๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ ภาพยนตร์ และนิทรรศการ เป็นต้น

2.4.2 แบ่งตามการสื่อสาร

1) วิธีการส่งเสริมการเกษตรโดยใช้สื่อคำพูด เป็นการส่งเสริมโดยใช้คำพูด เป็นสื่อหลักในการถ่ายทอดความรู้ โดยวิธีการส่งเสริมที่ใช้คำพูดเป็นสื่อสำคัญ คือ การสอนหรือการบรรยาย การประชุม การสาธิตวิธี และการพบปะ พูดคุย เยี่ยมเยียน

2) วิธีการส่งเสริมการเกษตรโดยใช้สื่อสิ่งพิมพ์ เป็นการส่งเสริมการเกษตรที่เน้นการเขียนหรือใช้ตัวหนังสือเป็นหลักในการเผยแพร่ความรู้ไปยังกลุ่มเป้าหมาย สื่อสิ่งพิมพ์ที่สำคัญ เช่น หนังสือพิมพ์ หนังสือพิมพ์กำแพง จดหมายข่าว จดหมายสอบถาม ภาพโฆษณา แผ่นพับ เอกสาร เย็บเล่ม จุลสาร และใบปลิว เป็นต้น

3) วิธีการส่งเสริมการเกษตรโดยใช้สื่อภาพและเสียงเป็นการส่งเสริมโดยใช้สื่อที่บุคคลเป้าหมายได้เห็นภาพประกอบการได้ยินเสียง เพื่อให้เกิดการกระตุ้นให้สนใจ เข้าใจในเนื้อหา โดยสื่อที่ใช้ เช่น วิทยุโทรทัศน์ ภาพยนตร์ สไลด์ เครื่องฉายข้ามศีรษะ เป็นต้น

4) วิธีการส่งเสริมการเกษตรโดยใช้สื่อกิจกรรม เป็นการนำกิจกรรมต่างๆ มาใช้ในการเผยแพร่ความรู้สู่บุคคลเป้าหมาย เช่น กิจกรรมจัดขบวนแห่ การจัดวันและสัปดาห์พิเศษ การใช้กิจกรรมบันเทิง การประกวดแข่งขัน และการรณรงค์ เป็นต้น

2.5 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเกษตร

2.5.1 ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม

การที่มนุษย์เราจะยอมรับสิ่งใดของสังคมจะมีกระบวนการ (Process) ที่คล้ายๆ กัน โดยเริ่มต้นจากเริ่มมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นมา สิ่งใหม่เกิดขึ้นมานี้เราเรียกว่าเป็น “นวัตกรรม” (Innovation) โดยมีคนกลุ่มหนึ่งยอมรับและคิดว่าดีแล้ว และนำไปปฏิบัติก็จะเกิดการ “แพร่กระจาย” (Diffusion) ไปตามช่องทางการสื่อสาร (Channels) ต่างๆ ของคนกลุ่มหนึ่งไปสู่อีกกลุ่มหนึ่งในสังคม อยู่ที่สิ่งใหม่

หรือนวัตกรรม นั้นจะมีความดึงดูดใจความสนใจสูงก็จะทำให้การยอมรับสิ่งนั้นในสังคมโดยจะมีระยะเวลาในการยอมรับสั้นขึ้น

กระบวนการ (Process) ดังกล่าวนี้นักวิจัยด้านการยอมรับนวัตกรรมของสังคมให้ความสนใจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมของ Everett Rogers ที่เป็นที่ยอมรับกันมากโดยทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมนี้ได้อธิบายระบบของสังคมให้เห็นถึงกระบวนการยอมรับนวัตกรรมของมนุษย์ในสังคมว่ามีกระบวนการ และองค์ประกอบอย่างไร

นวัตกรรมหรือแนวความคิดใหม่ จะเน้นเฉพาะ “การพัฒนา” เท่านั้น ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การประดิษฐ์คิดค้น (Invention) และการออกแบบ (Design) ซึ่งการประดิษฐ์คิดค้นสามารถทำในรูปของการวิจัย เพื่อค้นหาคำตอบสำหรับแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น หรืออาจมาจากประสบการณ์หรือเรียนรู้เอง ส่วนการออกแบบเป็นการจัดลำดับและระบบของส่วนประกอบที่ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมา ผลที่ได้จะต้องมีความเป็นไปได้ในการปฏิบัติและมีเหตุมีผล (ดิเรก ฤกษ์ห่วย, 2538)

ทฤษฎีการแพร่กระจายทางนวัตกรรม เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากการแพร่กระจายทางนวัตกรรมหรือวัฒนธรรม โดยเกิดจากการติดต่อสื่อสารกันระหว่างสังคมที่ต่างวัฒนธรรมรวมกันและต่างแพร่กระจายวัฒนธรรมไปสู่กันและกัน เมื่อเกิดการแพร่กระจายนวัตกรรมหรือวัฒนธรรมขึ้นแล้ว สังคมที่เจริญกว่าอาจจะรับนวัตกรรมหรือวัฒนธรรมบางอย่างของสังคมที่ด้อยกว่าก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่วนใหญ่แล้วเกิดจากการแพร่กระจายของนวัตกรรมหรือวัฒนธรรมภายนอกเข้ามามากกว่าเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นนวัตกรรมใหม่ขึ้นเองในสังคม หรือถ้ามีก็มักจะเกิดจากการนำสิ่งใหม่ๆ จากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับของที่มีอยู่ก่อนแล้ว เป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน Everett Rogers (1995) เป็นบุคคลที่คิดค้นและได้พิสูจน์ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation Theory) โดยทฤษฎีนี้มีความเชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายของสิ่งใหม่ ๆ จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง และสังคมนั้นรับเข้าไปใช้ สิ่งใหม่ ๆ นี้ คือ นวัตกรรม ซึ่งเป็นทั้งความรู้ ความคิด เทคนิค วิธีการ และเทคโนโลยีใหม่ ๆ โดยได้อธิบายทฤษฎีกระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมนี้ว่ามีตัวแปรหรือองค์ประกอบหลัก ที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1) นวัตกรรม (The Innovation) หรือสิ่งใหม่ที่จะแพร่กระจายไปสู่สังคมเกิดขึ้น

นวัตกรรม นวัตกรรมที่จะแพร่กระจายและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมนั้นโดยทั่วไปประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นความคิด และส่วนที่เป็นวัตถุ นวัตกรรมใดจะถูกยอมรับหรือไม่นั้น นอกจากจะเกี่ยวกับตัวผู้รับ ระบบสังคมและรับการสื่อสารแล้ว ตัวของนวัตกรรมเองก็มีความสำคัญ ทั้งนี้ นวัตกรรมที่ยอมรับได้ง่ายควรจะต้องมีลักษณะ 5 ประการ และนวัตกรรมที่มีลักษณะตรงกันข้ามกันกับ 5 ประการต่อไปนี้นี้มักจะเป็นที่ยอมรับได้ยาก

- 1.1 ได้ประโยชน์มากกว่าเดิมที่เข้ามาแทนที่ (Relative advantage)
- 1.2 มีสอดคล้องกับวัฒนธรรมในสังคมที่จะรับ (Compatibility)
- 1.3 การนำไปใช้ง่าย ไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก (Simplicity)
- 1.4 สามารถแบ่งทดลองครั้งละน้อยได้ (Trialability)
- 1.5 สามารถมองเห็นหรือเข้าใจได้ง่าย (Observability)

2) การสื่อสาร โดยผ่านสื่อทางใดทางหนึ่ง (Types of communication/ Communicated through certain channels) เพื่อให้คนในสังคมได้รับรู้ ระบบการสื่อสาร การสื่อสาร คือ การติดต่อระหว่างผู้ส่งข่าวสารกับผู้รับข่าวสาร โดยผ่านสื่อหรือตัวกลางใดตัวกลางหนึ่ง การแพร่กระจายนวัตกรรมจึงเป็นการสื่อสารรูปแบบหนึ่งที่นวัตกรรมนั้นแพร่กระจายจากแหล่งกำเนิด ไปสู่ผู้ใช้หรือผู้รับนวัตกรรม อันเป็นกระบวนการกระทำระหว่างกันของมนุษย์ การสื่อสารจึงมีความสำคัญต่อการรับนวัตกรรมมาก

3) เกิดในช่วงเวลาหนึ่ง (Time) เพื่อให้คนในสังคมได้รู้จักนวัตกรรม แนวความคิดใหม่หรือมีการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่แล้วมาใช้ในรูปแบบใหม่ เพื่อทำให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และกระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมต้องอาศัยระยะเวลาและมีลำดับขั้นตอนเพื่อให้บุคคลปรับตัว และยอมรับนวัตกรรมหรือแนวความคิดใหม่

4) ระบบสังคม โดยการแพร่กระจายเข้าสู่สมาชิกของสังคม ระบบสังคมจะมี อิทธิพลต่อการแพร่กระจายและการรับนวัตกรรม กล่าวคือสังคมสมัยใหม่ของสังคมจะเอื้อต่อการรับนวัตกรรมทั้งความเร็วและปริมาณที่จะรับ (Rate of adoption) เพราะมีบรรทัดฐานและรับค่านิยมของสังคมที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้นเมื่อมีการแพร่กระจายสิ่งใหม่เข้ามา สังคมก็จะยอมรับได้ง่าย ส่วนสังคมโบราณหรือสังคมที่ติดยึดกับความเชื่อต่างๆ ซึ่งเป็นสังคมล้าหลังจะมีลักษณะตรงกันข้ามกับสังคมสมัยใหม่ ความรวดเร็วของการแพร่กระจายและปริมาณที่จะรับนวัตกรรมจึงเกิดได้ช้ากว่าและน้อยกว่าหรืออาจจะไม่ยอมรับเลยก็ได้

2.5.2 ทฤษฎีการเรียนรู้

Hammond (1968:3 อ้างถึงใน บุญธรรม จิตต์อนันต์ 2540: 208) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้ (learning) เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล โดยกิจกรรมหรือประสบการณ์ของเขา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรม (behavior) เขาเรียนรู้จากสิ่งที่เขากระทำ เขาเรียนรู้ได้โดยผ่านกิจกรรมอย่างเดี่ยวหรือหลายอย่างที่เขากระทำด้วยตนเอง

2.5.3 ทฤษฎีการยอมรับหรือกระบวนการยอมรับ (Adoption process)

บุญธรรม จิตต์อนันต์ (2540:212-3) ได้ให้คำจำกัดความของกระบวนการยอมรับว่า เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการตัดสินใจของบุคคล ซึ่งจากการวิจัยพบว่า การที่บุคคลจะรับแนวความคิดใหม่ไปปฏิบัติจะผ่านขั้นตอนที่สำคัญ 5 ขั้นตอนด้วยกัน โดยเริ่มเป็นลำดับขั้นตอนดังนี้ คือ

1. ขั้นเริ่มรู้ หรือรับรู้
2. ขั้นสู่ความสนใจ
3. ขั้นไตร่ตรอง
4. ขั้นทดลองทำ และ
5. ขั้นนำไปปฏิบัติ

ได้อธิบายประเด็นสำคัญของ 5 ขั้นตอนกระบวนการยอมรับ (Adoption process) ดังกล่าวในข้างต้น โดยสรุปได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 เริ่มรับหรือรับรู้ (Awareness) เป็นขั้นตอนแรกที่กลุ่มบุคคลเป้าหมายหรือเกษตรกรอาจจะตื่นตัวเองหรือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะเป็นผู้กระตุ้นก็ได้ ผลของการตื่นตัวนั้นเกษตรกรต้องเกิดภาวะความไม่สมดุล (Imbalance) และมองหาสิ่งใหม่ที่ดีกว่าเข้ามาทดแทนของเดิมภายใต้พื้นฐานความคิดโดยทั่วไปนั้น มนุษย์จะมีการตื่นตัวอยู่แล้วโดยธรรมชาติ เพราะมนุษย์อยู่ในสังคมที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่มักจะพบว่าเกษตรกรที่มีวุฒิภาวะต่ำ มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองต่ำ มักจำเป็นต้องได้รับการ “ชี้แนะ” จากเจ้าหน้าที่ฯ เสมอ การกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวโดยตนเองนั้น สื่อและช่องทางการสื่อสารจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะสื่อวิทยุโทรทัศน์

ขั้นที่ 2 สู่ความสนใจ (Interest) เมื่อเกษตรกรตื่นตัวเต็มที่ก็จะสนใจหาข้อมูลข่าวสารมาเพิ่มเติมเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะมีบทบาทมากในขั้นตอนนี้ในการชี้แนะว่าแหล่งข้อมูลมีที่ใดเพิ่มเติมจากที่กลุ่มบุคคลเป้าหมายรู้อยู่แต่เดิมแล้ว มิฉะนั้นแล้ว ข้อมูลที่ได้ก็จะมาจากเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นการเลียนแบบกันมากจนเกินไป โดยไม่ได้เปรียบเทียบกับข้อมูลจากแหล่งอื่น

ขั้นที่ 3 ไตร่ตรอง (Evaluation) เป็นการประเมินหรือการไตร่ตรองว่าจะยอมรับเทคโนโลยีหรือไม่ ข้อมูลที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะต้องให้ในขั้นตอนนี้ก็คือ ข้อมูลที่จะทำให้เกษตรกรเกิดความเชื่อมั่นว่า เมื่อเกษตรกรรับไปแล้วจะเกิดผลประโยชน์แก่เขาอย่างเต็มที่ การที่จะรับการเปลี่ยนแปลงนั้น สามารถที่จะระดมปัจจัยการผลิต หรือมีสินเชื่อและบริการอื่น ๆ จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในการสนับสนุนได้อย่างเต็มที่ ในขั้นนี้บุคคลหรือเกษตรกรจะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับแนวความคิดใหม่ แล้วคิดเปรียบเทียบกับงานที่ทำอยู่ในปัจจุบันว่า ถ้ารับเอาแนวความคิดใหม่มาปฏิบัติจะเกิดผลดีหรือไม่อย่างไรบ้างในขณะนี้และในอนาคต ควรหรือไม่ที่จะทดลองดูก่อน ถ้าเขาซึ่งใจไตร่ตรองดูแล้วรู้สึกว่าจะมีมากกว่าผลเสีย เขาก็จะต้องตัดสินใจทดลองดู เพื่อให้เกิดความแน่ใจก่อนที่จะรับไปปฏิบัติจริง ๆ

ขั้นที่ 4 ทดลองทำ (Trial) ขั้นตอนนี้เกษตรกรจะลองทำในพื้นที่ขนาดเล็กเพื่อดูว่าคุ้มกับการลงทุนหรือไม่เพียงใด มีความเสี่ยงอย่างไร แค่นั้น และจะกำจัดความเสี่ยงในการประกอบการได้หรือไม่ การทดลองทำในขั้นตอนนี้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะมีบทบาทในการช่วยยืนยันและจะต้องบ่งชี้ให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายหรือเกษตรกรทราบอย่างชัดเจนได้ว่ามีความเป็นไปได้ในการประกอบการในพื้นที่นั้นตามสภาพแวดล้อม และสอดคล้องกับปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ หรือระดมเพิ่มเติมจากภายนอกได้ทันเวลาที่

ขั้นที่ 5 นำไปปฏิบัติ (Adoption) การยอมรับจะเกิดขึ้นเต็มที่และต่อเนื่อง ขึ้นอยู่กับปริมาณผลประโยชน์ที่เกษตรกรได้รับในระยะเวลาหนึ่ง ๆ และทราบเท่าที่ยังไม่มีนวัตกรรมใดที่ดีกว่าสิ่งที่ยอมรับอยู่แล้วในปัจจุบัน ในขั้นตอนนี้จะเป็นขั้นที่บุคคลตัดสินใจรับแนวความคิดใหม่ไปปฏิบัติหลังจากที่ได้ทดลองปฏิบัติดูและทราบผลเป็นที่พอใจแล้ว จุดสำคัญของขั้นตอนนี้เป็นการพิจารณาผลการทดลองในขั้นที่ 4 และตัดสินใจแน่วแน่ที่จะปฏิบัติต่อไปเต็มรูปแบบตามแนวความคิดใหม่หรือนวัตกรรมนั้นๆ

โดยสรุป กระบวนการยอมรับ (Adoption process) เป็นกระบวนการทางจิตใจของบุคคลแต่ละคน ซึ่งเริ่มตั้งแต่การได้รับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรมไปจนถึงการยอมรับนวัตกรรมและนำไปใช้ อีกทั้งยังเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้และการตัดสินใจของบุคคล ดังนั้น

กระบวนการยอมรับนวัตกรรมหรือแนวความคิดใหม่ไปปฏิบัติตามนั้นจะเกิดขึ้นเป็นขั้นตอนในตัวบุคคลหรือเกษตรกรเริ่มตั้งแต่ขั้นแรก คือ ขั้นตื่นตัวหรือรับรู้ไปสู่ขั้นสนใจหาข้อมูลขั้นประเมินผลหรือการไตร่ตรอง ขั้นทดลองทำ และขั้นสุดท้ายคือการยอมรับนำไปปฏิบัติ

2.5.4 ทฤษฎีการตัดสินใจนวัตกรรมหรือกระบวนการตัดสินใจนวัตกรรม

การตัดสินใจนวัตกรรมหรือกระบวนการตัดสินใจนวัตกรรมของ Everett Rogers and Shoemaker (1971) นั้น เป็นความพยายามที่จะปรับปรุงกระบวนการยอมรับ จุดเน้นจึงอยู่ที่บทบาทของเจ้าหน้าที่ฯ ซึ่งจะต้องดำเนินการให้เด่นชัดในเรื่องต่าง ๆ ขั้นตอนที่กำหนดก็มี 4 ขั้นตอน (ดิเรก ฤกษ์ห่วย, 2538) คือ

ขั้นที่ 1 การให้ความรู้ (Knowledge) ได้มีการจำแนกความรู้ออกเป็น 2 ประเภทคือ 1) รู้เกี่ยวกับความรู้นั้น (Know to knowledge, หรือเราจะพูดง่าย ๆ ว่า Know what) และ 2) ความรู้ในหลักการ (Principle knowledge) ซึ่งเราอาจจะเรียกให้เข้าใจว่า (Know how) ดังนั้น เจ้าหน้าที่ฯ ต้องถ่ายทอดความรู้ทั้งสองประเภท คือ ต้องให้รู้ว่า ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการเกษตรในเรื่องหนึ่ง ๆ มีอะไรบ้าง (รู้ในแบบของ Know what) จะทำอย่างไรจึงจะจัดการเลี้ยงปลาถูกต้องในสภาพต่าง ๆ ภายใต้อาคารและเงื่อนไขต่าง ๆ อย่างบังเกิดผลเต็มที่ มีเทคนิคอะไรที่สำคัญ

ขั้นที่ 2 การจูงใจ (Persuasion) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือผู้แพร่กระจายข่าวหรือเจ้าหน้าที่ฯ จะต้องมั่นใจอย่างแน่นอนว่า นวัตกรรมที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้น เป็นสิ่งเหมาะสมและเกิดประโยชน์เต็มที่แก่กลุ่มบุคคลเป้าหมาย จึงจะสามารถจูงใจได้อย่างเต็มที่ การจูงใจนั้นก็ต้องมีเป้าหมายให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายเกิดการเปลี่ยนแปลงเจตคติ 2 อย่างร่วมกันคือ 1) เจตคติเฉพาะเรื่อง (Specific attitude) คือ มีเจตคติที่ดีต่อนวัตกรรมที่นำมาเปลี่ยนแปลง 2) เจตคติทั่วไป (General attitude) เช่น มนุษย์ทุกคนจะต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลง ถ้าสิ่งใหม่นั้นดีกว่าเดิมก็รับเข้ามาแทนที่ มีความเข้าใจในโลกและชีวิตที่ถูกต้อง มีความเข้าใจต่อแนวความคิดที่เหมาะสมในการดำรงชีพในสังคมและพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าเพื่อร่วมรับผิดชอบต่อสังคม ฯลฯ

ในขั้นของการจูงใจนี้ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือผู้แพร่กระจายข่าวหรือเจ้าหน้าที่ฯ จำเป็นจะต้องจูงใจ (Persuasion) ให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายได้รับรู้และเห็นถึงปัจจัยหรือคุณลักษณะของนวัตกรรมในด้านต่างๆ ต่อไปนี้ คือ 1) การมีประโยชน์ (Relative advantage) 2) มีสอดคล้องกับวัฒนธรรมในสังคมที่จะรับ (Compatibility) 3) ไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก (Complexity) 4) สามารถทดลองครั้งละน้อยได้ (Triability) และ 5) สามารถมองเห็นหรือเข้าใจได้ง่าย (Observability)

ขั้นที่ 3 การตัดสินใจ (Decision) ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะต้องหาทางสนับสนุนกลุ่มบุคคลเป้าหมายเพื่อให้การตัดสินใจนั้นถูกต้อง และสอดคล้องกับความเป็นจริงและได้ผลประโยชน์อย่างแท้จริง การสนับสนุนดังกล่าวก็ต้องหาโอกาสให้เกษตรกรได้มีการลงมือทำหรือทดลองเองในรูปแบบของ 1) การทดลองโดยตรง โดยเฉพาะการทำสาธิต (สาธิตผลหรือสาธิตวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเหมาะสม) หรือการฝึกอบรม หรือการทดสอบต่าง ๆ ซึ่งจะต้องให้เขาลงมือทำเองเรียนรู้โดยการกระทำด้วยตนเอง 2) ให้คนอื่นทำการทดลองแทน คือ มีหลายเรื่องที่ไม่จำเป็นต้องลงมือทำเอง แต่สามารถเก็บประสบการณ์จากคนอื่นมาประมวลเพื่อประกอบการตัดสินใจได้

ขั้นที่ 4 ขั้นนำไปปฏิบัติ (Implementation) เป็นขั้นที่บุคคลได้รับเอานวัตกรรมไปปฏิบัติจริง กระบวนการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมในขั้นต่าง ๆ คือ ขั้นการรับรู้ ขั้นการจูงใจ ขั้นการตัดสินใจ เป็นขั้นของการที่ใช้ความรู้และความคิด แต่ในขั้นการนำไปใช้เป็นเรื่องของการปฏิบัติ คือ เมื่อบุคคลตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมแล้วก็จะต้องนำนวัตกรรมนั้นไปใช้ บุคคลที่นำไปใช้จะต้องทราบว่านวัตกรรมนั้นมาจากที่ใด และใช้อย่างไร เมื่อนำไปใช้จะประสบปัญหาอย่างไร และสามารถป้องกันปัญหาได้อย่างไร ในการนำนวัตกรรมไปใช้นั้นนอกเหนือจากจะเป็นการนำนวัตกรรมนั้นไปใช้ตามแบบและกระบวนการเดิมแล้ว ยังมีการใช้ในลักษณะการดัดแปลงรูปแบบและกระบวนการของนวัตกรรมให้เหมาะสมด้วย ขั้นการนำไปใช้จะสิ้นสุดลงเมื่อใดขึ้นอยู่กับลักษณะของนวัตกรรม โดยเมื่อนวัตกรรมถ้าถูกนำไปใช้และกลายเป็นส่วนหนึ่งของบุคคลในการดำเนินงานขั้นตอนนี้ก็จะสิ้นสุดลง

ขั้นที่ 5 ขั้นการยืนยันการตัดสินใจ (Confirmation) เป็นขั้นที่บุคคลจะแสวงหาแรงเสริม เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจ เจ้าหน้าที่หรือผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือผู้ส่งข่าวสารจะต้องทำหน้าที่สนับสนุนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการให้ข้อมูลประกอบการยืนยันการตัดสินใจ เพราะช่วงนี้กลุ่มบุคคลเป้าหมายจะต้องทำให้ตัวเองเกิดภาวะความสมดุล ซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ฯ ที่จะต้องสร้างให้เขาเกิดภาวะสมดุลในทางบวก คือ ยอมรับนวัตกรรมไปใช้อย่างเกิดประโยชน์สูงสุดในการประกอบการของเขา ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ฯ ต้องจัดระบบข้อมูลเฉพาะสำหรับผู้ที่ยังไม่ตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมให้มีการยอมรับขึ้นมาด้วย

3. ระบบการส่งเสริมการเกษตร

3.1 แนวคิดเกี่ยวกับระบบการส่งเสริมการเกษตร

แอกซิน (Axinn, 1988 อ้างถึงใน สีน พันธุ์พินิจ, 2537) กล่าวว่า การส่งเสริมการเกษตรที่นิยมใช้กันอยู่ทั่วไปมี ระบบใหญ่ ๆ คือ

1. ระบบการถ่ายทอดความรู้ไปสู่เกษตรกร (delivery system) เป็นระบบการส่งเสริมการเกษตรที่สถาบันหรือองค์กรดำเนินการถ่ายทอดความรู้ ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยีไปสู่เกษตรกร และอาจมีปัจจัยการผลิต อาทิ ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์พืช ตลอดจนสินค้าอื่น ๆ ให้แก่เกษตรกรด้วย ประเทศที่ใช้ระบบการส่งเสริมแบบนี้ได้แก่ อินเดีย ปากีสถาน บังคลาเทศ ตลอดจนประเทศไทย และประเทศอื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วรับผิดชอบโดยกระทรวงเกษตร เจ้าหน้าที่ส่วนมากเป็นข้าราชการ นโยบาย แผน โครงการ ตลอดจนวัตถุประสงค์ วิธีการและการดำเนินการต่าง ๆ จัดทำโดยรัฐบาลกลาง เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรแต่ละคนต้องมีความชำนาญทางเทคโนโลยีการเกษตรเฉพาะด้าน อาทิ ด้านปศุสัตว์ ประมง การป่าไม้ ยางพารา และการเลี้ยงไก่กระทง

2. ระบบเกษตรกรแสวงหาความรู้เอง (acquisition system) เป็นระบบการส่งเสริมการเกษตรที่กลุ่มเกษตรกรดำเนินการในลักษณะต่าง ๆ ที่จะเข้าถึงชุมชนของตนเองเพื่อแสวงหาข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ตนเองต้องการ เกษตรกรจะรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรภายในชุมชนซึ่งเป็นองค์กรท้องถิ่น เช่น สมาคมเกษตรกร กลุ่ม ชาวนาในหมู่บ้านองค์กรของรัฐหรือผู้ให้ความอุปถัมภ์ภายนอก สมาชิกจะเป็น ผู้กำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ ยุทธศาสตร์ และยุทธวิธีเอง ประเทศที่ส่งเสริมโดยระบบนี้ ได้แก่ ประเทศมาเลเซีย เนปาล อินโดนีเซีย และประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

โดยทั่วไปแล้วการส่งเสริมการเกษตรระบบนี้จะเกี่ยวข้องกับการเกษตรและสาขาที่เกี่ยวข้อง มีการเปลี่ยนแปลงการเกษตรที่จะส่งเสริมแต่ละช่วงแตกต่างกันไปตามปัญหา และความต้องการของหมู่บ้าน

ส่วน พงษ์ศักดิ์ อังกสิทธิ์ (2545: 209-210) ระบุว่า ในการส่งเสริมการเกษตรนั้น มีกระบวนการ รูปแบบ ระบบ และวิธีการ ตลอดจนเทคนิคในการถ่ายทอดความรู้ไปสู่เกษตรกร โดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและนักวิชาการในแต่ละสาขา เพื่อพัฒนาความรู้ ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดความรู้หรือการสอน การให้คำแนะนำปรึกษา ตลอดจนการช่วยแก้ไขปัญหาก็เป็นการพัฒนาความรู้ จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจในรูปแบบของการถ่ายทอดความรู้ในกรอบใหญ่ที่เป็นระบบ (system หรือรูปแบบ pattern) และวิธีการ (method) จึงจะเป็นแนวทางให้ผู้รับผิตชอบได้เข้าใจแต่ละระบบ รูปแบบ และวิธีการได้อย่างดี

1) ระบบการส่งเสริมแบบรวมศูนย์กลางในการกำหนดนโยบายแผน และวิธีปฏิบัติการส่งเสริมในรูปแบบดังกล่าวเป็นการส่งเสริมที่ควบคุมโดยรัฐบาลในส่วนกลาง (centralization system) โดยจัดตั้งเป็นองค์กรกลางในระดับกระทรวง กรม ทบวง และศูนย์ ซึ่งพบว่ามีการใช้กันมากในประเทศที่มีระบบการปกครองจากศูนย์กลางโดยการส่งเสริมดังกล่าวจะเป็นลักษณะของการกำหนดนโยบาย แผนงาน งบประมาณ และการสั่งการ ปฏิบัติการจากส่วนกลาง การจัดตั้งหน่วยงานท้องถิ่นเป็นระบบของการสั่งผ่านสั่งกำหนด โดยอำนาจในส่วนกลางไปสู่ส่วนท้องถิ่น ประเทศไทยนับเป็นตัวอย่างของการบริหารงานส่งเสริม หรือการปฏิบัติการส่งเสริมแบบรวมศูนย์โดยมีลักษณะโครงสร้างตามระบบบริหารของการส่งเสริมการเกษตร

2) ระบบการส่งเสริมแบบกระจายการส่งเสริมไปสู่จุดการผลิต หรือกระจายไปสู่ท้องถิ่น (decentralized system) เป็นแบบของการส่งเสริมการเกษตร ซึ่งรัฐบาลกลางหรือหน่วยงานกลาง ดำเนินการมอบหมายหรือท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการ โดยเน้นให้ท้องถิ่นตั้งแต่ระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล กำหนดนโยบาย แผน งบประมาณและการปฏิบัติตามสภาพของการเกษตรและความต้องการปัญหา และแนวทางในการพัฒนาได้ตามสภาพภูมิศาสตร์ การตลาด และการสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิตได้ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ และหน่วยงานจะช่วยในการให้คำแนะนำปรึกษา ซึ่งแนวทางในการดำเนินการได้ อันจะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในการกำหนดแนวทาง โนการส่งเสริมตามสภาพความต้องการของเกษตรกร

3) ระบบส่งเสริมโดยสถาบันการศึกษา (education institution system) เป็นการส่งเสริมในเชิงสนับสนุนรูปแบบอื่น ๆ โดยผลจากการศึกษาวิจัย และสรุปบทบาทเรื่องผลการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งพบว่าเดิมในรูปแบบดังกล่าวนี้สามารถดำเนินการได้อย่างเบ็ดเสร็จ หรือครบวงจรในการดำเนินการส่งเสริมการเกษตรโดยอาศัยการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติโดยศูนย์กลางการส่งเสริมในแต่ละสถานบันการศึกษา ตั้งแต่ระดับวิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ซึ่งมีการพัฒนารูปและใช้ในสหรัฐอเมริกา โดยวิทยาลัยเกษตรหรือมหาวิทยาลัยเกษตรจะเป็นผู้ดำเนินการ มีการจัดตั้งศูนย์กลางการส่งเสริมการเกษตรของมหาวิทยาลัย และสถาบันที่วิจัยตามส่วนต่าง ๆ ของรัฐบาล ส่วนกลางกระทรวงเกษตร (USDA) มีหน้าที่ในการให้นโยบายอย่างกว้าง ๆ และสนับสนุนงบประมาณในบางพื้นที่ที่รัฐบาลกลางเห็นว่าจะจะเป็นผลในภาพรวม ได้เรียกการส่งเสริมดังกล่าวว่า cooperative extension

4) ระบบการส่งเสริมโดยเอกชน (private system) เป็นรูปแบบที่มีการดำเนินการในหลายประเทศในโลก และขณะนี้ประเทศไทยก็มีการดำเนินการเช่นกัน การดำเนินการของเอกชนหรือบริษัทนั้นจะเป็นการส่งเสริมเฉพาะผลผลิต ไม่ว่าจะเป็นส่วนปศุสัตว์ ซึ่งพบว่ามีมาก ด้านพืชรองลงมานั้นเป็นการเน้นการผลิตเฉพาะ เพื่อนำไปสู่ธุรกิจการเกษตรอย่างแท้จริง โดยเอกชนเป็นผู้กำหนดการส่งเสริมและผลิตตามความต้องการของบริษัทและดำเนินการในเชิงประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐในการส่งเสริม ซึ่งปัจจุบันมีกิจกรรมมากขึ้นและสามารถช่วยเกษตรกรในด้านการผลิตมากขึ้น โดยทั่วไปเอกชนจะเป็นฝ่ายสนับสนุนบุคลากรทางด้านการพัฒนาวิชาการการผลิตเป็นหลัก เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ประสานงานและดูแลเกษตรกรให้ได้รับการพัฒนาผลผลิต และการตลาดอย่างเหมาะสม การดำเนินการส่งเสริมการเกษตรของเอกชนมีการดำเนินการในลักษณะที่ครบวงจรทำให้เกษตรกรไม่ต้องพวงและกลัวสถานการณ์ของตลาด ผลผลิตแต่อย่างไรก็ตามการดำเนินการส่งเสริมของเอกชนยังมีข้อจำกัดหลายประการ

5) ระบบการส่งเสริมในลักษณะของการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน (participatory collaborative action system) จากระบบการส่งเสริมที่กล่าวมาแล้วจะพบว่าเป็นการกำหนดแนวทางจากจุดหนึ่งไปสู่จุดหนึ่ง คือ จากบนสู่ล่างหรือล่างไปสู่บน หรือการจัดการดำเนินการส่งเสริมโดยสถาบันการศึกษา และเอกชน เป็นต้น แต่พบว่ามีการทำงานส่งเสริมที่พบมากขึ้นและมีแนวโน้มว่าจะสามารถนำไปสู่การพัฒนาเป็นระบบที่ดี และเกิดผลกระทบต่อการพัฒนาการส่งเสริมมากขึ้น และมีข้อพิจารณาว่าจะสามารถพัฒนาให้ยั่งยืนได้ การดำเนินการแบบมีส่วนร่วมในการส่งเสริม โดยเฉพาะจากเกษตรกร กลุ่มเกษตรกร และองค์กรปกครองท้องถิ่น เช่น อบต. อบจ. หรือเทศบาลตำบล เป็นต้น ร่วมกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร และหน่วยงานส่งเสริมการเกษตร จะสามารถร่วมดำเนินการส่งเสริมการถ่ายทอดวิชาการไปสู่เกษตรกรในการพัฒนาการผลิต และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมได้ดีที่สุด

3.2 การปรับปรุงระบบส่งเสริมการเกษตร

กรมส่งเสริมการเกษตร (2551: 2-5) ได้ระบุว่า กรมส่งเสริมการเกษตร มีหน้าที่ในการพัฒนาเกษตรกรให้สามารถประกอบอาชีพการเกษตรได้อย่างยั่งยืนและมีคุณภาพชีวิตที่ดี จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงระบบส่งเสริมการเกษตรให้สอดคล้องกับสถานการณ์โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.2.1 หลักการ

1) การทำงานส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่ใช้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล (ศบกต.) เป็นกลไกในการขับเคลื่อนงาน โดยสนับสนุนให้ชุมชนสามารถผลักดันงานพัฒนาการเกษตรระดับตำบลโดยชุมชนเอง

2) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ทำหน้าที่ในการสนับสนุนการจัดการเรียนรู้และถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมแก่เกษตรกร/ชุมชน โดยมีคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลและอาสาสมัครเกษตร รวมถึงกลุ่ม/เครือข่าย เช่น วิสาหกิจชุมชน ร่วมสนับสนุนการดำเนินงาน

3) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เรียนรู้และพัฒนาตนเองจากการปฏิบัติงานและส่งเสริมการเรียนรู้และการทำงานร่วมกันเป็นทีมกับเพื่อนร่วมงาน (Team Learning and Working)

4) นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร

3.2.1 วัตถุประสงค์

เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานของสำนักงานเกษตรอำเภอ เพื่อให้มีระบบงานที่เชื่อมโยงกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดแผนงาน/โครงการพัฒนาการเกษตรที่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรและเหมาะสมกับศักยภาพของพื้นที่

3.2.3 แนวทางการดำเนินงาน

1) เสริมหนุนให้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลสามารถดำเนินงานพัฒนาการเกษตรในระดับตำบลในด้านการจัดทำข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นในการพัฒนาการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรในระดับตำบล การจัดกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน และการให้บริการทางการเกษตร ทั้งนี้ ศูนย์บริการฯ เป็นศูนย์กลางในการประสานและเชื่อมโยงเครือข่ายในการเรียนรู้และทำงานร่วมกันระหว่างเกษตรกรกันเอง และเกษตรกรกับเจ้าหน้าที่/ภาคี การพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง และยั่งยืนแก่องค์กรเกษตรกรวิสาหกิจชุมชนและเครือข่ายอื่น ๆ

2) สร้างเป้าหมายร่วมในการปฏิบัติงานในทุกระดับ ซึ่งในการปฏิบัติงานของระดับอำเภอก็เช่นกัน ต้องกำหนดเป้าหมายการปฏิบัติงานทั้งในระยะยาวและระยะสั้นโดยมีกระบวนการในการพัฒนาเป้าหมายการพัฒนาาร่วมกัน เพื่อให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทุกคนมีส่วนร่วม และทิศทางเป้าหมายในการพัฒนาที่ชัดเจน ซึ่งจะนำไปสู่การบูรณาการ การเรียนรู้ร่วมกัน และสร้างทีมในการทำงาน

3) ใช้ความรู้เป็นฐานในการปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรโดยหน่วยงานทุกระดับต้องส่งเสริมและพัฒนาเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรให้เป็นบุคลากรที่มีขีดความสามารถพร้อม (Knowledge Worker)

4) ปรับเปลี่ยนบทบาทและวัฒนธรรมในการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เพื่อสามารถสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนในการเพิ่มขีดความสามารถให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการและพัฒนาการเรียนรู้โดยชุมชนเอง

3.3 กรอบโครงสร้างระบบส่งเสริมการเกษตร

ระบบงานส่งเสริมการเกษตรประกอบด้วย 2 ระบบย่อย คือ ระบบการปฏิบัติงานในพื้นที่ และระบบสนับสนุนการปฏิบัติงาน แต่ที่จัดทำขึ้นในขณะนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบปฏิบัติงานในพื้นที่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรส่วนใหญ่ ที่เป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนงานต่าง ๆ กับเกษตรกรในพื้นที่ ส่วนระบบสนับสนุนการปฏิบัติงานนั้นจะได้จัดทำเป็นระบบที่ชัดเจนต่อไป

ระบบการปฏิบัติงานในพื้นที่ที่จัดทำขึ้นนี้ เพื่อให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรใช้เป็นกรอบแนวทางในการปฏิบัติงาน ไม่ได้จัดทำเพื่อบังคับใช้กับศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และเครือข่ายการทำงานในพื้นที่เพราะทั้งศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลและเครือข่ายการทำงานในพื้นที่เป็นภาคประชาชนที่มีอิสระในการทำงานได้อย่างเต็มที่ ภาคราชการไม่สามารถไปกำหนดกรอบบังคับ แต่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรสามารถใช้ระบบงานนี้เป็นแนวทางในการกระตุ้น ประสาน และอำนวยความสะดวกเพื่อ “นำพา” ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และเครือข่ายการทำงานในพื้นที่ให้ดำเนินการไปในทิศทางที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการเกษตรในภาพรวม อย่างไรก็ตาม

ตาม ระบบงานส่งเสริมการเกษตรในส่วนของระบบการปฏิบัติงานในพื้นที่เป็นระบบที่จัดทำขึ้นให้มีความยืดหยุ่นและอิสระกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรสามารถประยุกต์และปรับใช้ในการปฏิบัติงานภายใต้สภาพแวดล้อมในแต่ละพื้นที่ ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีขั้นตอนวิธีการเหมือนกัน แต่มุ่งเน้นผลสำเร็จของงานตามหลักการของการบริหารมุ่งผลสัมฤทธิ์ (Result Based Management: RBM) เป็นสำคัญ

บทบาทภารกิจตามระบบส่งเสริมการเกษตรของเกษตรกรนักวิชาการส่งเสริมการเกษตร

กรมส่งเสริมการเกษตร (2551: 9-30) ระบุว่า ระบบการปฏิบัติงานในพื้นที่การ

ปฏิบัติงานในพื้นที่ คือ การปฏิบัติงานของสำนักงานเกษตรอำเภอ ประกอบด้วยการทำงาน 2 ระดับ คือระดับอำเภอ/ระดับตำบล

1. เสริมหนุนให้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล สามารถบริหารจัดการในเรื่อง การจัดทำข้อมูลการเกษตร การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล การจัดการเรียนรู้/การถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร และ การให้บริการทางการเกษตร

2. ส่งเสริมและพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง และยั่งยืนแก่องค์กรเกษตรกร วิชากิจชุมชน และเครือข่ายโดยมีแนวทางในการดำเนินงาน ดังนี้

การทำงานระดับอำเภอ

กระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่ การปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่ที่มีความจำเป็นต้องจัดโครงสร้าง ระบบงาน และกลไกการทำงานของสำนักงานเกษตรอำเภอให้เอื้อต่อการปฏิบัติงานให้มากที่สุด โดยเป็นภาระของเกษตรอำเภอซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการ นำ ประสาน และเชื่อมโยงเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในสำนักงานเกษตรอำเภอทุกคน และหน่วยงานภาคอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องให้เกิดการปฏิบัติงานร่วมกัน ซึ่งมีแนวทางการดำเนินงานของสำนักงานเกษตรอำเภอ ดังนี้

แนวทางการดำเนินงาน

1. การวิเคราะห์และจัดทำข้อมูลในภาพรวมของสำนักงานเกษตรอำเภอ

ทั้งข้อมูลพื้นฐานการเกษตร และข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ทราบและเข้าใจสถานการณ์ในพื้นที่ที่รับผิดชอบในมิติต่าง ๆ และใช้ประโยชน์ในการกำหนดประเด็น และวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหาให้ตรงกับความต้องการของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย มีความเหมาะสมกับชุมชน โดยข้อมูลต้องมีความเป็นปัจจุบันอยู่เสมอ

2. การกำหนดเป้าหมายร่วมการพัฒนาในภาพรวมของอำเภอ ในระยะสั้น(รายไตรมาส รายปี) ตามความพร้อมของข้อมูลและทีมงาน และเป้าหมายร่วมระยะยาว โดยการมีส่วนร่วมของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทุกคน ตามสถานการณ์และศักยภาพ ของพื้นที่ที่ระบุไว้ในข้อ 1 และประสานงานในการนำเสนอเป้าหมายสู่การปฏิบัติกับเกษตรกร/ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคีการพัฒนาอื่น ๆ

3. จัดทำแผนปฏิบัติงานรายเดือน รายปี ของสำนักงานเกษตรอำเภอ เพื่อตอบสนองเป้าหมายการพัฒนาที่ได้อำหนด โดยจำแนกกลุ่มบุคคลและพื้นที่เป้าหมายเป็นรายตำบลที่ชัดเจน และบูรณาการงาน/โครงการ และงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากส่วนต่าง ๆ ไว้ในแผนและใช้แผน ปฏิบัติงานในการจัดทีมปฏิบัติงานในพื้นที่ตามความเหมาะสม เพื่อการเรียนรู้และทำงานร่วมกันเป็นทีม

4. มอบหมายให้มีผู้รับผิดชอบ (เจ้าภาพ) ในงานหลัก ๆ ที่เป็นภาพรวมของสำนักงานเกษตรอำเภอ เช่น งานข่าวพืชไร่ งานข้อมูล งานวิสาหกิจชุมชน เป็นต้น ซึ่งผู้รับผิดชอบต้องรวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ศึกษาเรียนรู้งานในเรื่องนั้น ๆ และพร้อมที่จะนำเสนอหรือใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา

5. ดำเนินการตามแผนโดยใช้กลไกของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และกลุ่ม/เครือข่าย การทำงานในระดับพื้นที่ ซึ่งเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ต้องเรียนรู้และพัฒนาตนเองจากการปฏิบัติงานและมีเวทีในการเรียนรู้ร่วมกันในระดับอำเภออย่างสม่ำเสมอ

6. ติดตาม ประเมินผล จัดทำรายงาน และประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผลงานส่งเสริมการเกษตร

การทำงานระดับตำบล

1. การจัดทำข้อมูลการเกษตร การทำงานส่งเสริมการเกษตรเป็นการทำงานที่เกี่ยวข้องในระดับครัวเรือนเกษตรกร ระดับกลุ่ม ระดับตำบล และระดับเหนือขึ้นไป การทำงานในพื้นที่มีความจำเป็นจะต้องให้กลุ่มมีข้อมูลเป็นของตนเอง ตำบลมีข้อมูลเป็นของตนเอง ซึ่งหมายถึงเริ่มต้นด้วยการค้นหาชนิดหรือประเภทของข้อมูลที่มีความจำเป็นต้องรู้และใช้ เพื่อให้แต่ละระดับได้มีการนำข้อมูลมาวิเคราะห์สังเคราะห์ และใช้ประโยชน์ในการจัดการและการพัฒนา ตลอดจนการใช้ข้อมูลเพื่อเป็นสื่อกลาง ในการเชื่อมโยงหรือบูรณาการร่วมกับเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง หรือพันธมิตรที่จะให้การสนับสนุน หรือใช้ข้อมูลสำหรับการตัดสินใจของหน่วยงานเหนือขึ้นไปในการวางแผนและการพัฒนา

แนวทางดำเนินงาน

1. ข้อมูลกลุ่ม การจัดทำข้อมูลกลุ่ม หรือในกรณีที่เป็นกลุ่มเก่าให้ทบทวนข้อมูลทุกปี เพื่อให้ข้อมูลเป็นปัจจุบันอยู่เสมอ โดยมีแนวทางการดำเนินงาน

1.1 วางแผนจัดเก็บข้อมูล โดยกำหนดรายละเอียดของข้อมูลที่จะจัดเก็บ แบบฟอร์มปฏิทินการปฏิบัติงาน ผู้รับผิดชอบ ประชุมชี้แจงทำความเข้าใจ และประสานแผนจัดเก็บข้อมูลกับคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

1.2 ดำเนินการจัดเก็บข้อมูล โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม ร่วมกับคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

1.3 วิเคราะห์ผลและสรุปข้อมูลกลุ่ม โดยการจัดเวทีเพื่อให้สนับสนุนให้สมาชิกกลุ่มวิเคราะห์และสรุปข้อมูลด้วยตนเอง รวมทั้งพิจารณาทบทวนหรือกำหนดโครงสร้างของกลุ่มและบทบาทหน้าที่

1.4 จัดทำทะเบียนสมาชิก

1.5 นำเสนอข้อมูลกลุ่มต่อคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล เพื่อเชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งในระบบข้อมูลการเกษตรของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลรวมทั้งประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ข้อมูลกลุ่มแก่หน่วยงานภาคีทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดจนผู้สนใจทั่วไป

2. ข้อมูลระดับตำบล เป็นข้อมูลประจำตำบล ข้อมูลข่าวสาร องค์ความรู้ และข้อมูลที่เกี่ยวข้องในทุกด้าน เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน ข้อมูลปัญหาความเร่งด่วน และข้อมูลที่เป็นของ

พื้นที่ในการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค อันนำไปสู่การจัดทำเป้าหมายและแผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติงานในตำบล โดยมีแนวทางการดำเนินงาน

- 2.1 จัดทำและปรับปรุงข้อมูลพื้นฐานการเกษตรประจำตำบล พร้อมทั้งจะให้บริการและเผยแพร่
 - 2.2 รวบรวมและจัดเก็บองค์ความรู้จากการจัดการความรู้ภายในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และเครือข่าย
 - 2.3 จัดทำทะเบียนเกษตรกรประจำศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี การเกษตรประจำตำบล
 - 2.4 จัดทำข้อมูลกลุ่ม วิสาหกิจชุมชนและเครือข่ายต่าง ๆ ของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล
 - 2.5 รายงานต่าง ๆ เช่น ความถูกต้องของบัญชีผู้ประสภภัยธรรมชาติ รายงานสำรวจข้าวนาปี/นาปรัง และข้อมูลการเกษตรอื่น ๆ เป็นต้น
 - 2.6 จัดทำข้อมูลข่าวสารใด ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร และชุมชนในตำบล
3. ข้อมูลของเจ้าหน้าที่ระดับตำบล เป็นข้อมูลที่มาจากข้อมูลกลุ่ม และข้อมูลระดับตำบลที่รวบรวม/จัดเก็บ วิเคราะห์ ประมวลผล และเรียบเรียงเป็นฐานข้อมูลในการปฏิบัติงาน อาทิ เช่น ข้อมูลพื้นฐาน 4 ด้าน (เศรษฐกิจ สังคม ชีวภาพ และกายภาพ) ข้อมูลการผลิต ข้อมูลทะเบียนเกษตรกร อื่น ๆ ดังนั้น การจัดทำข้อมูลกลุ่ม ข้อมูลตำบล และข้อมูลเจ้าหน้าที่มาจากการประสานงานการจัดทำข้อมูล ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น/กลุ่มและเครือข่าย โดยมีการวิเคราะห์ข้อมูลกับคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มและเครือข่าย สำหรับการนำข้อมูลไปใช้ในการจัดทำแผนพัฒนาการ เกษตรระดับตำบล การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และสนับสนุนการใช้ประโยชน์แก่เกษตรกรและบุคคลทั่วไปโดยนำเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ และอื่นๆ มาใช้เป็นเครื่องมือได้สะดวก ถูกต้อง และรวดเร็ว
- ภารกิจของผู้เกี่ยวข้อง**
- อาสาสมัครเกษตร มีภารกิจดังนี้
- ร่วมสนับสนุนกลุ่ม/เครือข่าย/คณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ/เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ในการรวบรวม/จัดเก็บ วิเคราะห์ ประมวลผล และเรียบเรียงเป็นฐานข้อมูลกลุ่ม/เครือข่าย
 - ดำเนินการในการวางแผน จัดเก็บ วิเคราะห์ สรุปลข้อมูลกลุ่ม และใช้ข้อมูลในการพัฒนา
 - นำเสนอข้อมูลกลุ่มต่อคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล
 - คณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล
 - จัดเก็บ สำรวจ ตรวจสอบ เผยแพร่ และใช้ประโยชน์ของข้อมูลในการพัฒนาการเกษตรในตำบล

เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

- รวบรวม/จัดเก็บ วิเคราะห์ ประมวลผล และเรียบเรียงเป็นฐานข้อมูลในการปฏิบัติงาน
- ร่วมวิเคราะห์ข้อมูลกับคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอด

เทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล กลุ่ม/เครือข่าย และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ผลผลิตที่เกิดขึ้น ได้แก่ ฐานข้อมูลของกลุ่ม ฐานข้อมูลของตำบล และ ฐานข้อมูลของเจ้าหน้าที่ในระดับตำบล

2. การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล การพัฒนาการเกษตรของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่ มีความเกี่ยวพันและเชื่อมโยงกับเกษตรกร กลุ่มเกษตรกร ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาและรับบริการการเกษตรจากหน่วยงาน/องค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชน และอื่น ๆ ถ้าหากไม่มีแผนการพัฒนาในระดับต่าง ๆ ก็จะทำให้การพัฒนาของหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการพัฒนาขั้นต้นหรือ ขั้นพื้นฐาน ดำเนินการได้ไม่ตรงกับความต้องการหรือเกิดความซ้ำซ้อน ซึ่งไม่เป็นผลดีกับเกษตรกร ดังนั้น งานส่งเสริมการเกษตรจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาการเกษตรระดับตำบล เพื่อใช้เป็นเครื่องมือ สำหรับบ่งบอกว่า เกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรหรือชุมชนเกษตรกรมีความจำเป็นหรือต้องการพัฒนาการเกษตรไปในทิศทางใด

แนวทางการดำเนินงาน

1. การจัดทำแผนกลุ่ม ในลักษณะของแผนปี ที่มาจากการวิเคราะห์ข้อมูลและศักยภาพของกลุ่ม/เครือข่าย แล้วนำมากำหนดเป้าหมายการพัฒนา และกำหนดเป็นแผนปฏิบัติงานกลุ่ม
2. การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรประจำตำบล เป็นความร่วมมือของหน่วยงาน/องค์กรภาครัฐ และภาคีอื่น ๆ ที่ร่วมกันปฏิบัติงานร่วมกัน อาทิเช่น การนำข้อมูลความต้องการของกลุ่ม เป้าหมายกลุ่ม และแผนปฏิบัติงานกลุ่ม มาเป็นแนวทางในการจัดเวทีระดับต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนการเกษตรระดับตำบล โดยมีแนวทางการดำเนินงาน
 - 2.1 เข้าไปมีส่วนร่วมในเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน เพื่อวิเคราะห์ปัญหาความต้องการและศักยภาพของพื้นที่
 - 2.2 ประชุมคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ เพื่อรวบรวมปัญหาความต้องการของแต่ละหมู่บ้าน และวิเคราะห์จัดทำเป็นแผนงานโครงการด้านการเกษตรของตำบล
 - 2.3 นำแผนงานโครงการที่ได้ผ่านการวิเคราะห์ของศูนย์บริการฯ แล้ว เข้าสู่เวทีประชาคมในระดับตำบล โดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันจัดทำเป็นแผนพัฒนาท้องถิ่น (แผนสามปี)
 - 2.4 โครงการที่เกินศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะต้องนำเสนอโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนตามลำดับขึ้นไป
 - 2.5 ทบทวน/จัดทำแผนพัฒนาการเกษตรให้ทันกำหนดเวลาตามกระบวนการจัดทำแผนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
3. การจัดทำแผนปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่และหน่วยงาน จัดทำแผนสนับสนุนตามเป้าหมายของกลุ่ม และศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล โดยมีการจัดทำเป็นแผนรายปีของหน่วยงาน แผนรายทีมของกลุ่มตำบลและแผนรายบุคคล ทั้งนี้เพื่อให้แผนดังกล่าว

ของเจ้าหน้าที่ที่สามารถเชื่อมโยง และบูรณาการการทำงานร่วมกับเครือข่ายและพันธมิตร โดยใช้แผน เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติงาน

ดังนั้น แผนกลุ่มจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาการเกษตรประจำตำบล ส่วน แผนการ ปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่และหน่วยงานจะต้องสอดคล้อง และสามารถสนับสนุนกับแผนกลุ่ม และแผนพัฒนาการเกษตรประจำตำบลภารกิจของผู้เกี่ยวข้อง

อาสาสมัครเกษตร มีภารกิจดังนี้

- ร่วมสนับสนุนกลุ่ม/เครือข่าย/คณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ/เจ้าหน้าที่ส่งเสริม การเกษตร ในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร

กลุ่ม/เครือข่าย

- วิเคราะห์ข้อมูลและศักยภาพของกลุ่ม
- กำหนดเป้าหมายการพัฒนา
- การกำหนดแผนปฏิบัติ

คณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

มีภารกิจดังนี้

- มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล ปัญหาความต้องการของชุมชน ในเวที ประชาคมระดับหมู่บ้าน เพื่อปรับปรุงแผนพัฒนาการเกษตรของหมู่บ้านที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จัดขึ้น

- เสนอแผนพัฒนาการเกษตรระดับหมู่บ้านเข้าสู่เวทีประชาคมในระดับตำบลเพื่อปรับ ปรุงเป็นแผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล

- เสนอแผนงาน/โครงการที่เกินศักยภาพของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เข้าสู่แผน พัฒนาอำเภอ/จังหวัด

เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

- ผลักดันให้คณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ และตัวแทนองค์กร เข้าไปมีส่วนร่วมในเวที ประชาคมระดับหมู่บ้าน และตำบล ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดขึ้น

- เป็นวิทยากรกระบวนการ (กระตุ้น, ประสานงาน และอำนวยความสะดวก)

- นำเสนอข้อมูลพื้นฐาน 4 ด้านของหมู่บ้าน และตำบล ข้อมูลนโยบายกระทรวงฯ และ กรมฯ ข้อมูลด้านการผลิตตามกิจกรรมแต่ละพื้นที่

- จัดประชุมคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ เพื่อรวบรวม วิเคราะห์ข้อมูลปัญหาความ ต้องการแต่ละหมู่บ้าน เพื่อจัดทำเป็นแผนงาน/โครงการของตำบล

- ร่วมกับประธานศูนย์บริการฯ ในการนำเสนอแผนพัฒนาการเกษตรเข้าสู่เวทีประชาคม ในระดับตำบล

- ร่วมกับประธานศูนย์บริการฯ ในการนำเสนอแผนพัฒนาการเกษตรที่เกินศักยภาพ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าสู่แผนพัฒนาอำเภอ / จังหวัด

ผลิต

1) แผนพัฒนากลุ่ม/เครือข่าย แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล และแผน ปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่และหน่วยงาน

2) แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบลได้รับการปรับปรุงและบรรจุเข้าระบบงบประมาณแผน 3 ปี ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น/แผนพัฒนาอำเภอ/จังหวัด

3) แผนงาน/โครงการต่าง ๆ ได้นำสู่การปฏิบัติ

3. การจัดการเรียนรู้/การถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร การจัดกระบวนการเรียนรู้ เป็นภารกิจของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่จะกระตุ้นให้คณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดกิจกรรมหรือขั้นตอนให้เกษตรกรรับรู้และเรียนรู้ ความรู้ข่าวสารหรือข้อมูลที่จำเป็น เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการทำการเกษตรไปสู่ทิศทางที่ดีขึ้น

แนวทางการดำเนินงาน

การจัดการเรียนรู้/ถ่ายทอดเทคโนโลยี มาจากความต้องการของเกษตรกร หรือกลุ่มที่มีปัญหาความต้องการ โดยคำนึงถึงการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องต่อการดำเนินการตามแผนของกลุ่มมีกลุ่มเป้าหมาย มีวัตถุประสงค์ มีประเด็นการเรียนรู้ มีเนื้อหาหลักสูตร มีแผนการเรียนการสอนมีรูปแบบ/วิธีการ/เครื่องมือ มีการจัดกิจกรรมหรือกระบวนการเรียนรู้ มีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ร่วมกัน มีการจัดการความรู้ และอื่น ๆ โดยมีแนวทางในการดำเนินงาน

1. กำหนดกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา
2. กำหนดวัตถุประสงค์/เป้าหมายในการพัฒนาของกลุ่ม
3. กำหนดประเด็นการเรียนรู้และเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ เป้าหมายการพัฒนา/และกลุ่มเป้าหมาย
4. จัดทำแผนการเรียนรู้ของกลุ่ม
5. กำหนดรูปแบบ/วิธีการ/เครื่องมือ เพื่อใช้ในการเรียนรู้โดยเน้นเกษตรกรเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้ใช้รูปแบบการเรียนรู้ตามความเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายและความต้องการ เช่น กระบวนการโรงเรียนเกษตรกร ฝึกอบรม/ทัศนศึกษาดูงาน แปลงเรียนรู้/จุดถ่ายทอด/จุดสาธิต การวิจัยท้องถิ่น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นต้น

6. ดำเนินการตามแผนการเรียนรู้

7. สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อมาช่วยเป็นวิทยากร/วิทยากรกระบวนการ เช่น เจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญ อาสาสมัครเกษตร ประชาชนชาวบ้าน อื่น ๆ

8. รวบรวม/จัดเก็บ/สังเคราะห์องค์ความรู้ที่เหมาะสมกับกลุ่ม

ดังนั้น การจัดกระบวนการเรียนรู้สำหรับเกษตรกร เป็นการจัดการตามแผนพัฒนา กลุ่ม แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ตามความต้องการความรู้ ซึ่งเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จะต้องร่วมกันค้นหาความรู้ที่สำคัญ หรือจำเป็นสำหรับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยความรู้ เป็นเรื่องที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะต้องค้นคว้าจากแหล่งวิชาการ/จากประชาชนชาวบ้าน/จากความสำเร็จของเกษตรกร แล้วนำมาจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จนเกษตรกรเกิดการยอมรับ และเปลี่ยนพฤติกรรม

ระบบส่งเสริมการเกษตร ประกอบด้วย 2 ระบบย่อย (กรมส่งเสริมการเกษตร 2551: 1-30) คือ

1. **ระบบการปฏิบัติงานในพื้นที่** ได้แก่ ระดับอำเภอ ตำบล ชุมชน และเกษตรกร เป้าหมาย โดยให้ความสำคัญในการทำงานแบบมีส่วนร่วม มุ่งเน้นให้เกษตรกรรู้จักคิด วิเคราะห์ และ กำหนดแนวทางการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาในชุมชนด้วยตนเอง โดยมีศูนย์บริการและถ่ายทอด เทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลเป็นกลไกหลักในการปฏิบัติงานในพื้นที่และเป็นศูนย์กลางในการ ประสานงานและเชื่อมโยงภาคีต่างๆ โดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับตำบลทำหน้าที่เป็น เลขาธิการศูนย์ฯ และคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ อาสาสมัครเกษตร และกลุ่ม เครือข่าย เช่น วิชากิจชุมชน ร่วมสนับสนุนการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่

2. **ระบบสนับสนุนการปฏิบัติงาน** ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทุกระดับ ประกอบด้วย

2.1 **การเสริมสร้างขีดความสามารถของบุคลากร** โดยมีเวทีตามระบบส่งเสริม การเกษตร การฝึกอบรมเฉพาะกิจ การนิเทศงาน และการส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองจากการ ปฏิบัติงานและการทำงานร่วมกันเป็นทีม (team learning and working)

2.2 **การสนับสนุนวิชาการด้านต่างๆ และวิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้**

2.3 **การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในการจัดทำฐานข้อมูลกลาง** การ จัดทำแผนพัฒนาการเกษตร การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร คลังข้อมูลวิชาการด้านการเกษตร และการให้บริการข้อมูลสารสนเทศ

2.4 **การประชาสัมพันธ์และเผยแพร่** งานส่งเสริมการเกษตรผ่านสื่อต่างๆ

2.5 **การติดตามและประเมินผลการดำเนินงานตามนโยบายและตัวชี้วัด**

3. การส่งเสริมการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 11

ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับ ที่ 11 สอดคล้องกับ ทิศทางการพัฒนาประเทศ โดยเน้นในเรื่องการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตเพื่อ เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคเกษตร การพัฒนาเกษตรกรให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความ เข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ และการบริหารจัดการและให้บริการที่ดีแก่เกษตรกร การส่งเสริมการเกษตร จึงมุ่งเน้นการดำเนินงานในทิศทางที่สอดคล้องและรองรับการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ด้าน การเกษตรโดยมีประเด็น ดังนี้

3.1 **พัฒนาการผลิตและบริหารจัดการสินค้าเกษตร** เพื่อเพิ่มศักยภาพการผลิตเชิง พาณิชยและอุตสาหกรรม และเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของสินค้าเกษตรไทยซึ่งเป็นส่วน สำคัญในการสนับสนุนให้ไทยก้าวสู่การเป็นครัวโลก

3.2 **ส่งเสริมและพัฒนาการบริหารจัดการศัตรูพืช** เพื่อลดความเสี่ยงจากการ ระบาดศัตรูพืช และเพิ่มขีดความสามารถในการบริหารจัดการศัตรูพืชของชุมชน

3.3 **ส่งเสริมการใช้ปัจจัยการผลิตและการเกษตรกรรม** เพื่อให้เกษตรกรสามารถผลิต จัดหา และใช้ปัจจัยการผลิตอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองด้านปัจจัย การผลิต และลดความเสี่ยงในการขาดแคลนปัจจัยในการผลิต

3.4 **ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร องค์กรเกษตรกร และวิชากิจชุมชน** ให้มี ศักยภาพทั้งด้านการผลิตและการบริหารจัดการ สามารถเชื่อมโยงเครือข่ายการทำงานร่วมกับกลุ่ม/ องค์กรเกษตรกร/ชุมชนทั้งในเชิงธุรกิจและคุณภาพชีวิต

3.5 ส่งเสริมระบบเกษตรกรรมในการสร้างความมั่นคงและยั่งยืนของภาคเกษตร
 เพื่อให้เกิดความมั่นคงในการประกอบอาชีพการเกษตรควบคู่กับการฟื้นฟูอนุรักษ์
 ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นฐานการผลิตของภาคการเกษตรได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งสามารถรองรับการ
 เปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ

3.6 การวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีขั้นสูงในการผลิตสินค้าเกษตร เน้นการพัฒนา
 เทคโนโลยี ชีวภาพ การใช้เทคโนโลยีการสื่อสารและสารสนเทศในการสนับสนุนการดำเนินงาน
 พัฒนาการเกษตร การอนุรักษ์และส่งเสริมการใช้ทรัพยากรทางปัญญาและภูมิปัญญาในการผลิตทาง
 การเกษตร

3.7 การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการภาครัฐ เน้นการส่งเสริมให้หน่วยงาน
 ราชการส่วนท้องถิ่นและส่วนภูมิภาค มีบทบาทมากขึ้นและเป็นเจ้าภาพหลักในการส่งเสริม พัฒนา
 และให้บริการต่างๆ ในระดับพื้นที่ รวมทั้งมีการบูรณาการงานพัฒนาการเกษตรร่วมกับ
 สถาบันการศึกษา และหน่วยงานภาคเอกชน

แนวทางการส่งเสริมการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11
 กรมส่งเสริมการเกษตร (2556) ได้กล่าวถึงแนวทางการส่งเสริมการเกษตรในช่วง
 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ดังนี้

1. ด้านการส่งเสริมหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เน้นการปรับเปลี่ยน
 ความคิดและพฤติกรรมของเกษตรกรทั้งในส่วนของการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพให้เป็นไปใน
 แนวทางของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยยึดตัวเกษตรกรเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา

2. ด้านการส่งเสริมการผลิต เน้นการเพิ่มประสิทธิภาพและลดต้นทุนการผลิต การ
 พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานสินค้าเกษตร การเพิ่มมูลค่าและสร้างคุณค่าสินค้าเกษตร การต่อยอด
 และประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา นวัตกรรม และเทคโนโลยีสมัยใหม่ การสร้างเครือข่ายการผลิต การจัดเขต
 การเกษตร (zoning) การรักษาความสมดุลของพืชอาหารและพืชพลังงาน

3. ด้านการส่งเสริมการตลาด เน้นการพัฒนาการบริหารจัดการตลอดห่วงโซ่
 อุปทานและโลจิสติกส์ (logistic) การเตรียมรับกับกฎกติกาทางการค้าและการกีดกันทางการค้า
 รูปแบบต่างๆ ความต้องการของตลาดและผู้บริโภค การสร้างตราสินค้าและการสร้างเอกลักษณ์ของ
 สินค้าเกษตร การพัฒนาระบบการซื้อขายผลผลิตทางการเกษตรแบบข้อตกลง (contract farming)

4. ด้านการส่งเสริมเกษตรกรและองค์กรเกษตรกร เน้นการเสริมสร้างให้เกษตรกร
 มีเกียรติ ศักดิ์ศรี และรักในอาชีพเกษตร การพัฒนาผู้นำเกษตรกร การสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่ การดูแล
 เกษตรกรสูงอายุ การเสริมสร้างการมีส่วนร่วม การรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่าย การเรียนรู้และ
 การจัดการความรู้ การส่งเสริมให้เกิดการใช้สารสนเทศและภูมิปัญญา

5. ด้านการส่งเสริมการใช้ปัจจัยการผลิตและทรัพยากรการเกษตร เน้นการผลิต
 เชิงอนุรักษ์และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การลดการใช้สารเคมี การจัดระบบการปลูกพืช การ
 เสริมสร้างขีดความสามารถของเกษตรกรและชุมชนในการพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิต เช่น การใช้
 วัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร การผลิตและพัฒนาพันธุ์พืชใช้เอง การผลิตปุ๋ยและสารป้องกันกำจัด
 ศัตรูพืช

6. **ด้านการพัฒนาการให้บริการและการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร** เน้นการให้บริการที่เข้าถึงได้ ถูกต้อง ครบถ้วน และทันเวลาตามความต้องการของเกษตรกร การพัฒนาและใช้ประโยชน์ระบบฐานข้อมูลด้านการเกษตร การพัฒนานวัตกรรมใหม่ๆ ในการส่งเสริมการเกษตร การเชื่อมโยงงานวิจัยกับงานส่งเสริมการเกษตร การพัฒนาบุคลากรด้านการส่งเสริมการเกษตร การบูรณาการและสร้างเครือข่ายในการส่งเสริมการเกษตรกับทุกภาคส่วน การใช้ประโยชน์จากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารและสารสนเทศรวมถึงการประชาสัมพันธ์

4. รูปแบบการส่งเสริมการเกษตร

4.1 การฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน (Training and Visiting)

หลักการสำคัญของรูปแบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน โดยมีลักษณะเฉพาะ ดังนี้

1. การดำเนินเป็นขั้นตอน ในสายงานเดียว
2. เน้นการเยี่ยมเยียนเกษตรกรโดยตรง
3. ใช้สื่อหลากหลายสนับสนุน
4. เน้นการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรกรในพื้นที่
5. ให้ความสำคัญกับการควบคุมควบคุมกับการนิเทศ (supervision)
6. จัดการข้อมูลพิเศษให้เกิดความกระจ่างในทุก 2 สัปดาห์ (bi-weekly basic)
7. เน้นการใช้ข้อมูลข่าวสาร 2 ทาง
8. มีการประเมินโครงการพร้อมเสนอข้อมูลย้อนกลับ

วิธีดำเนินการส่งเสริมการเกษตรรูปแบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน ดังภาพ

ภาพที่ 2.1 วิธีการดำเนินงานของรูปแบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน
ที่มา : Andries J. Jordaan ใน History and Philosophy of Agricultural Extension

รูปแบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนเป็นรูปแบบหนึ่งของระบบการส่งเสริมการเกษตร รูปแบบนี้เกิดจากประเทศสหรัฐอเมริกา และแพร่หลายไปยังหลายประเทศ เช่น ประเทศออสเตรเลีย อินเดีย เวียดนาม ฟิลิปปินส์ ประเทศสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ รวมถึงประเทศไทย ประเทศไทยเริ่มใช้รูปแบบนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 และมีการปรับปรุงกันเรื่อยมา เพราะขณะนำไปใช้กับพบทั้งปัญหาและอุปสรรค รูปแบบนี้ได้ลดความสำคัญลง สำหรับประเทศไทยหลังจากปี พ.ศ. 2540 แต่ได้นำกลับมาใช้

ใหม่อีกครั้งในปี พ.ศ. 2551 ส่วนประเทศอื่น ๆ ยังนิยมใช้อยู่ โดยเฉพาะประเทศสหรัฐอเมริกาและออสเตรเลียซึ่งดำเนินการโดยภาคเอกชน

ผลที่เกิดขึ้นของการใช้รูปแบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน

1. เกิดหลักสูตรการฝึกอบรมที่หลากหลายสอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร
2. เกษตรกรมีส่วนร่วม มีส่วนรับรู้กับผลที่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมโดยตรง
3. การไปเยี่ยมเยียนของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม ตามตารางการเยี่ยมเยียน ทำให้เจ้าหน้าที่ได้สัมผัสกับสภาพพื้นที่ สภาพเกษตรกรที่เป็นจริง เป็นการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง สั้น กระชับ และได้ผล
4. เกิดการจัดศูนย์เกษตรประจำตำบล เป็นศูนย์กลางการติดต่อประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรกับเกษตรกรและเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น ๆ

4.2 รูปแบบการบริการเบ็ดเสร็จ (One-stop service)

การบริการเบ็ดเสร็จ เป็นรูปแบบหนึ่งในระบบการศึกษาการเกษตรที่พัฒนาหลังรูปแบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน เป็นรูปแบบที่นิยมใช้ในปัจจุบันอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งดำเนินการโดยกระทรวงเกษตรของสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2522 (1979) เพื่อเป็นจุดรับประทับตรารับรองเกี่ยวกับอาหาร (food stamp) แล้วต่อมาในรูปแบบนี้ได้แพร่กระจายกว้างขวางขึ้น ในประเทศอังกฤษจากการที่หน่วยงานส่งเสริมการเกษตรของประเทศอังกฤษมีการปรับโครงสร้างการส่งเสริมการเกษตรมาอยู่ในรูปบริษัทเอกชน ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2542 (1999) โดยมีจุดมุ่งหมายในการให้คำแนะนำและการบริการในลักษณะ “one-stop service” คือมีการบริการเบ็ดเสร็จในจุดเดียว โดยมีสาขาอยู่ทั่วประเทศ มีเจ้าหน้าที่และผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านของทุกสาขาที่มีประสบการณ์ระดับสูงและบริการอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีหน่วยวิจัยและพัฒนาไว้สนับสนุน เพื่อให้คำแนะนำที่ถูกต้องแม่นยำ ส่งผลให้มีสมาชิกจำนวนมากทั้งภายในและต่างประเทศ แม้สมาชิกจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการใช้บริการแต่ก็คุ้มค่า ในปัจจุบันหน่วยงานส่งเสริมการเกษตรของประเทศอังกฤษหลังการนำรูปแบบนี้มาใช้สามารถบริการและดำเนินงานธุรกิจให้คำแนะนำ ปรีกษา และบริการได้ด้วยตนเอง ทำให้มีรายได้เพียงพอในการดำเนินงาน

สำหรับประเทศไทย กรมส่งเสริมการเกษตรได้มีการปรับเปลี่ยนระบบการส่งเสริมการเกษตรรูปแบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนมาเป็นการบริการด้านการพัฒนาการเกษตร โดยเน้นการใช้ “ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล (ศบกต.)” เป็นกลไกในการดำเนินการพัฒนาการเกษตร รูปแบบนี้เป็นลักษณะบูรณาการจากส่วนราชการในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ทุกหน่วยงาน ทั้งด้านพืช ปศุสัตว์ ประมง โดยปัญหาและความต้องการของเกษตรกรเป็นหลักดำเนินการผ่านศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล ซึ่งเป็นการส่งเสริมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

องค์ประกอบของการดำเนินงาน

กรมส่งเสริมการเกษตร (2552: 4 - 8) ได้อธิบายและได้สรุปว่า รูปแบบการบริการเบ็ดเสร็จของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล มีองค์ประกอบย่อย ๆ ดังนี้

1. **ที่ทำการศูนย์** ตั้งขึ้นเพื่อเป็นศูนย์ข้อมูลการเกษตรและศูนย์กลางการให้บริการด้านการเกษตรแก่ชุมชน ไม่ใช่การจัดตั้งหน่วยงานขึ้นใหม่ จึงใช้สถานที่ที่มีอยู่แล้วในชุมชน

2. **ข้อมูล** เป็นข้อมูลด้านการเกษตรของตำบล เมืองค์ประกอบเป็นหมู่บ้าน มีข้อมูลทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ ด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่ออธิบายศักยภาพของพื้นที่

3. **คณะกรรมการบริหาร ศบกต.** เป็นผู้แทนของหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และภาคประชาชน โดยได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการสรรหา เพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการ ศบกต.

3.1 การคัดเลือกคณะกรรมการบริหาร ศบกต. ได้มาจากคณะกรรมการสรรหา ซึ่งแต่งตั้งโดยนายอำเภอ ประกอบไปด้วย 1) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จำนวน 1 คน 2) ผู้แทนอปท. จำนวน 1 คน 3) กำนัน จำนวน 1 คน และ 4) ผู้แทนสถาบันเกษตรกร 2 คน

3.2 องค์ประกอบคณะกรรมการบริหาร ศบกต. มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 16 คน เป็นอย่างน้อย โดยนายอำเภอเป็นผู้แต่งตั้ง

คณะกรรมการบริหาร ศบกต. มีบทบาทหลายด้านในการบริหารจัดการ เช่น จัดทำแผนพัฒนาการเกษตรประจำตำบล จัดการเรียนรู้/ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร การให้บริการทางการเกษตร การส่งเสริมกลุ่ม/เครือข่าย สนับสนุนการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนและอื่น ๆ

4. **แผนพัฒนาการเกษตรของตำบล** เกิดจากชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาให้ครอบคลุม ทั้งด้านกายภาพ ด้านชีวภาพ ด้านเศรษฐกิจและสังคม

5. **จุดถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือจุดสาธิตการเกษตร** ทั้งด้านพืช ประมง ปศุสัตว์ เกษตรผสมผสานและอื่น ๆ โดยคัดเลือกพิจารณาฟาร์มของเกษตรกรที่ดำเนินการจนประสบผลสำเร็จในอาชีพ สามารถเป็นตัวอย่างในการเรียนรู้และนำไปปฏิบัติของเกษตรกรในตำบล

6. **สมาชิกของ ศบกต.** เป็นเกษตรกรที่จดทะเบียนตามแบบ ทบก.01 หรือบุคคลทั่วไปที่สมัครเป็นสมาชิก ศบกต.

4.3 รูปแบบการมีส่วนร่วม (Participatory Approach)

รูปแบบการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเกษตรมีมานานแล้วในต่างประเทศ สำหรับประเทศไทยนำมาใช้ในปี พ.ศ.2529 - 2532 โดยการแนะนำของรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ในโครงการ SFPP หลักการสำคัญที่จะทำให้การส่งเสริมในรูปแบบนี้ประสบผลสำเร็จ ผู้ส่งเสริมและรับการส่งเสริมต้องเข้าใจถึงความหมายของการมีส่วนร่วม กระบวนการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมของประชาชนในรูปแบบ PAP และรูปแบบ IPA อย่างท่องแท้ การมีส่วนร่วมประยุกต์ในหลายกิจกรรมของการส่งเสริมการเกษตร

เอกชัย โอเจริญ และคณะ (2541 : 49) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับ “การมีส่วนร่วม” ว่า กรมส่งเสริมการเกษตรมีโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนา (Small Farmers Participation Project : SFPP) โครงการนี้ดำเนินการในช่วงปี พ.ศ. 2529 - 2532 เป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ โดยให้นำรูปแบบของการมีส่วนร่วมมาใช้ในการส่งเสริมการเกษตร โดยให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมได้ทำงานร่วมมือกับนักวิจัย นักวิชาการในสถาบันอุดมศึกษา ทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) บริษัทหวังผลกำไร กลุ่มเกษตรกรและเกษตรกรทั่วไป เพราะการส่งเสริมโดยใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมถือว่าเป็นรูปแบบที่ดีรูปแบบหนึ่ง โดยทุกฝ่ายมีโอกาสแสดงความคิดเห็น แสดงกิจกรรมในการผลิต การแปรรูป และการตลาด ซึ่งเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการส่งเสริมการเกษตร เพราะการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือกลุ่ม

ตัวแทนประชาชนในกระบวนการพัฒนาด้วยความสมัครใจ โดยเฉพาะการเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การเข้าไปมีส่วนในการดำเนินโครงการและแผนงาน การเข้าไปมีส่วนร่วมในการควบคุมและประเมินโครงการและการพัฒนา และเข้าไปมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ของการพัฒนา (Yadar, 1979 : 3)

การส่งเสริมรูปแบบมีส่วนร่วม ผ่างอยู่ในหลายกิจกรรมของการส่งเสริม ไม่ว่าจะเป็นการบริการเบ็ดเสร็จที่จุดเดียวของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล หรืออยู่ในกิจกรรมการประชุมที่ต้องการระดมความคิดและหาข้อสรุป

หลักการสำคัญของการส่งเสริมในรูปแบบการมีส่วนร่วม

หลักการสำคัญของการส่งเสริมในรูปแบบนี้ นักส่งเสริมต้องเรียนรู้และเข้าใจถึงความหมายที่แท้จริงของการมีส่วนร่วม จุดมุ่งหมายของการมีส่วนร่วม กระบวนการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมของประชาชนในรูปแบบ PAP และ IPA จึงจะทำให้การส่งเสริมในรูปแบบนี้ประสบผลสำเร็จ

Broughton and Hampshire (1997) ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการมีส่วนร่วมว่า ดังนี้ 1) เป็นการเสริมสร้างอำนาจและต้องเป็นการเสริมสร้างอำนาจจากจิตสำนึกที่ดี 2) เป็นการเสริมสร้างศักยภาพ โดยยึดวิธีการเรียนรู้ที่ดีที่สุดของประชาชน คือ การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง 3) ประสิทธิภาพ ประชาชนต้องได้ประโยชน์อย่างแท้จริงจากการพัฒนาแล้ว 4) ประสิทธิภาพ การดำเนินการใด ๆ ก็ตาม จะมีประสิทธิภาพมากขึ้นถ้ามีการดำเนินการไปด้วยวิธีการ ช่วงเวลาที่เหมาะสม โดยต้องอาศัยการมีส่วนร่วม และ 5) การร่วมทุน เป็นการร่วมทุนระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การร่วมทุนอาจอยู่ในรูปของตัวเงินหรือในรูปของความช่วยเหลือก็ได้

กระบวนการมีส่วนร่วมที่สำคัญสามารถปรับใช้กับงานส่งเสริมการเกษตรได้ คือ 1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน เป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านได้ร่วมกันเรียนรู้สถานการณ์ของชุมชนทุกด้าน เช่น ด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ และสังคม 2) การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ และการวางแผน โดยมุ่งให้เกิดการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็น 3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยร่วมดำเนินการสนับสนุนแรงงาน วัสดุ อุปกรณ์ และเงินทุน หรือเข้าร่วมบริหาร 4) การมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผล เพื่อทราบปัญหา อุปสรรคต่าง ๆ ในการพัฒนา และ 5) มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา ทั้งประโยชน์ด้านวัตถุและจิตใจ

การเลือกใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตรทำให้เกิดผลดังนี้

1. เกิดการกระจายอำนาจการตัดสินใจสู่ผู้ปฏิบัติมากขึ้น (empowerment) เกษตรกรสามารถตัดสินใจด้วยตัวเองหลังรับรู้ข้อมูลข่าวสาร
2. การช่วยเหลือตัวเองจะเกิดขึ้นเพราะตัวเองมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ รัฐจะชว่น้อยลง (self - sustainable)
3. การแก้ปัญหาจะมองภาพที่เป็นลักษณะองค์รวม (holistic view) คือไม่ยึดมั่นถือมั่นในความคิดตนเองจนเกิดอึดตา (self - confident)
4. เกิดการยอมรับ เกิดการเปลี่ยนแปลงเรียนรู้ ยอมรับวิธีการมีส่วนร่วม (participation) มากขึ้นว่าเป็นประโยชน์จริง “หลายหัวดีกว่าหัวเดียว”

4.4 รูปแบบบูรณาการ(Integration)

M.E. Adams (1984: 98) ได้กล่าวถึงการส่งเสริมการเกษตรแบบบูรณาการ จากการศึกษาในกลุ่มประเทศละตินอเมริกา (Latin American) ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2485 - 2501 (1942 - 1958) การส่งเสริมการเกษตรเกิดความล้มเหลวและมุ่งใช้รูปแบบการส่งเสริมเชิงเดี่ยว เปรียบเสมือนการศึกษาให้กลุ่มลึกลงไปเฉพาะด้าน เหตุผลของความล้มเหลวมาจากนักส่งเสริมมีความรู้เฉพาะด้านเกินไป ความรู้ที่เหมาะสมของนักส่งเสริมควรเป็น ความรู้แบบบูรณาการ ผลการศึกษาระบุว่าการบูรณาการที่จะสมบูรณ์ให้การส่งเสริมการเกษตร แต่ต้องตระหนักถึงการบูรณาการที่ดีอย่าให้เป็นเหมือนภาพจำลอง (duplication) และที่อย่าลืมนละเลยข้ามบางอย่างไร้ไป (omission) ดังนั้น การส่งเสริมการเกษตรแบบบูรณาการจะช่วยในด้านการบริการ (service) และการวางแผนโปรแกรมมีความสมบูรณ์ (coherent programme planning) ยิ่งขึ้น

ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการบูรณาการ

1. ความหมายของการบูรณาการ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2538: 484) ได้ให้ความหมาย “บูรณาการ” ว่าหมายถึงความครบถ้วนสมบูรณ์และให้ความหมาย “บูรณาการรวมหน่วย” หมายถึง การนำหน่วยที่แยก ๆ กันมารวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่วน “ผสมผสาน” หมายถึง เก็บไว้ที่ละเล็กละน้อย

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2547) ได้ให้นิยาม “บูรณาการ” ไว้ 2 นัย นัยแรก บูรณาการในความหมายทั่วไปหมายถึง การทำสิ่งที่บกพร่องให้สมบูรณ์ โดยการเพิ่มส่วนที่ขาดอยู่เข้าไปหรือเป็นการนำส่วนประกอบย่อยมารวมกันตั้งแต่สองสิ่งขึ้นไป เพื่อทำให้เป็นส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมดที่ใหญ่กว่า นัยที่สอง การบูรณาการมาจากคำภาษาอังกฤษว่า integration มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน integral หมายถึง การทำให้รวมกันได้ทั้งหมด ไม่มีส่วนใดขาดหายไป

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2531) ได้ให้นิยามว่า “การบูรณาการ” หมายถึง การนำหน่วยย่อยอันหนึ่งเข้ามารวมกับหน่วยอื่น ๆ ภายในองค์กรรวมเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์หรือการประมวลหน่วยย่อยแยก ๆ กันให้รวมเข้าเป็นองค์กรรวมที่ครบถ้วนสมบูรณ์

สรุปได้ว่า การบูรณาการคือ การทำสิ่งที่บกพร่องให้เกิดความสมบูรณ์ โดยการนำส่วนย่อยที่ขาดหายไปเพิ่มเติมเข้ามา เพื่อให้องค์รวมเกิดความสมบูรณ์ สิ่งที่น่ามาบูรณาการ อาจเป็น ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ทั้งที่เป็นในคน (tacit knowledge) ความรู้ในกระดาษ (explicit knowledge) และทักษะ (skills)

2. ความสำคัญของรูปแบบบูรณาการ

รูปแบบบูรณาการมีความสำคัญยิ่งในการนำมาแก้ปัญหาในงานส่งเสริมการเกษตรในยุคปัจจุบัน เพราะงานส่งเสริมการเกษตรเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ มากมาย ทั้งกลุ่มเป้าหมายที่รับการส่งเสริม เจ้าหน้าที่ส่งเสริม วิชาการที่นำไปส่งเสริม หน่วยงาน พื้นที่และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก รูปแบบบูรณาการนำมาแก้ไขปัญหางานส่งเสริมการเกษตรได้ดังนี้

2.1 งานส่งเสริมการเกษตรในปัจจุบันมีความซับซ้อนสูง มีหลายปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้อง การแก้ปัญหา ต้องอาศัยความรู้หลายสาขาวิชาหรือหลายศาสตร์ และอาศัยทักษะหลายด้านและต้องอยู่ในรูปของการบูรณาการ

2.2 รูปแบบบูรณาการนำมาแก้ปัญหาในสถานการณ์จริงและชีวิตจริงของเกษตรกรได้ เพราะการแก้ไขปัญหามันบูรณาการเป็นการแก้ไขแบบเชื่อมโยง

2.3 รูปแบบบูรณาการสามารถนำมาแก้ไขปัญหาคความขัดแย้ง ขจัดความขัดแย้งได้ในกรณีการส่งเสริมการเกษตรต้องอาศัยหลายหน่วยงานมาทำงานร่วมกัน

รูปแบบบูรณาการกับระบบการทำงาน

การทำงานส่งเสริมการเกษตรส่วนใหญ่จะทำงานอยู่ในรูปของโครงการ และเป็นโครงการที่ได้ผ่านการอนุมัติแล้ว โครงการบางโครงการเป็นโครงการเดี่ยว บางโครงการต้องมีการบูรณาการของแต่ละโครงการเข้าด้วยกัน รูปแบบบูรณาการสามารถนำมาใช้กับโครงการส่งเสริมการเกษตรได้ 3 วิธี ดังนี้

1. **บูรณาการแบบระบบลูกโซ่ (chain system)** เป็นการใช้อัตราของแต่ละโครงการมาร้อยเรียงกันอย่างกลมกลืน การดำเนินงานจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

2. **บูรณาการแบบเครือข่าย (network system)** เป็นการจัดลักษณะกลุ่มโครงการที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาไว้ด้วยกัน เช่น โครงการอบรมให้ความรู้ปลูกพืชปลอดภัยจากสารพิษ โครงการให้ความรู้เรื่องการป้องกันกำจัดศัตรูพืชแบบผสมผสาน โครงการอบรมให้ความรู้เรื่องสารเคมีและความปลอดภัยในการใช้สารเคมี ทั้งสามโครงการมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก เพราะเป็นโครงการอบรมให้ความรู้ หลักสูตรการฝึกอบรมมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ทั้งสามโครงการจึงสามารถบูรณาการเข้าเป็นโครงการเดียวกันได้ว่าเป็นโครงการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการปลูกพืชปลอดภัยจากสารพิษ และการป้องกันกำจัดศัตรูพืชแบบผสมผสาน

3. **บูรณาการแบบระบบวงจร (cyclic system)** เป็นอีกรูปแบบหนึ่ง รูปแบบนี้โครงการหรืองานจะเชื่อมหรือส่งต่อกันจากจุดเริ่มต้นเป็นลูกศร แล้วย้อนกลับที่เดิมเมื่อโครงการผ่านประเมินแล้วก็จะมีข้อมูลย้อนกลับ (feedback) ไปยังจุดเริ่มต้นของโครงการหรืองาน รูปแบบของการบูรณาการจะเกิดขึ้นในช่วงของการประเมินผล

รูปแบบของการบูรณาการระบบต่าง ๆ สามารถนำไปใช้ในงานส่งเสริมการเกษตรในรูปของโครงการและงานส่งเสริมที่เชื่อมสัมพันธ์กับแบบระบบลูกโซ่ แบบระบบวงจรได้เป็นอย่างดี

ผลของการใช้รูปแบบบูรณาการ

การเลือกใช้รูปแบบบูรณาการกับงานส่งเสริมการเกษตรก่อให้เกิดผลดีดังนี้

1. **เป็นการใช้ความรู้เชิงสหวิทยาการ** หลากหลายสาขา หลากหลายศาสตร์มาบูรณาการรวมกันเพื่อปัญหางานส่งเสริมการเกษตรที่ซับซ้อน

2. **เกิดกระบวนการร่วมคิด** ร่วมทำ ร่วมรับรู้ ร่วมเรียนรู้ ร่วมรับผลในการทำงานร่วมกันของนักส่งเสริมการเกษตรและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

3. **ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง** เกิดการปฏิบัติได้จริงและปัญหาได้อย่างเป็นรูปธรรม

4. **ทำให้เกิดการประหยัดทรัพยากร** ไม่ว่าจะคน งบประมาณ ระยะเวลา วัสดุ และอุปกรณ์

5. **สามารถลดความซับซ้อน สืบสนองได้** เพราะองค์ความรู้ที่นำไปถ่ายทอดผ่านกระบวนการเจียรนัย หรือบูรณาการอย่างลงตัวเป็นเนื้อเดียวกันดีแล้ว

6. **ก่อให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดี** ถ้าเป็นการทำงานร่วมกันของหลาย ๆ หน่วยงาน

7. ทำให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร หรือผู้ที่เกี่ยวข้องได้ปฏิบัติงานแบบบูรณาการ ทั้ง ความรู้ ทักษะ ทศนคติ เป็นการพัฒนาบุคลากรขององค์กร

สรุปได้ว่า รูปแบบบูรณาการเป็นรูปแบบหนึ่งในงานส่งเสริมการเกษตรและถูกนำมาใช้ใน กลุ่มประเทศละตินอเมริกาแล้วเพื่อแก้ปัญหาการส่งเสริมการเกษตรที่มุ่งเน้นในทิศทางเดียว การบูรณาการ (integration) เป็นการทำให้เห็นว่าบพร่องให้เกิดความสมบูรณ์หรือส่วนที่แยก ๆ กันอยู่ให้ มารวมกันเข้าเป็นหนึ่งเดียว รูปแบบบูรณาการที่ใช้ในงานส่งเสริมการเกษตร สามารถในการบูรณาการ โครงการหลาย ๆ โครงการย่อยเข้าด้วยกันได้ รูปแบบการบูรณาการจึงทำได้ในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็น บูรณาการโครงการ บูรณาการแบบการส่งเสริมต่าง ๆ โดยดึงส่วนดีส่วนที่ใหประโยชน์สูงสุดเข้าด้วยกัน และการบูรณาการความรู้เชิงสหวิทยาการให้เข้าเป็นหนึ่งเดียวเพื่อการทับซ้อน ประหยัดทั้ง คน งบประมาณ เวลา แต่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในงานส่งเสริมการเกษตร

4.5 รูปแบบการพึ่งพาตนเอง (Self-Reliance)

แนวทางการส่งเสริมการเกษตรเพื่อการพึ่งพาตนเอง ได้ใน 2 ระดับที่สำคัญ คือ ระดับบุคคล และระดับชุมชน ตามกรอบแนวคิดข้างบน ดังนี้

4.5.1 รูปแบบการส่งเสริมการเกษตรเพื่อการพึ่งพาตนเองระดับบุคคล

ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เกษตรกรต้องใช้ปัจจัยการผลิตต่างๆ ในการผลิตสินค้าเกษตร ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรต่างๆ อย่างมากมาย ซึ่งบางครั้งอาจทำให้เกิดปัญหาในด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่องกันไป ดังนั้นเพื่อให้การส่งเสริมการเกษตรการเกษตรเพื่อการพึ่งพาตนเองในระดับบุคคลเพื่อความพอเพียงของเกษตรกรแล้ว เราควรพิจารณาแนวทางการส่งเสริมในด้านสำคัญ 4 ด้าน คือ

- 1) ด้านเศรษฐกิจ
- 2) ด้านสังคม
- 3) ด้านวัฒนธรรม
- 4) ด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) ด้านเศรษฐกิจ

(1) การทำบัญชีครัวเรือน เป็นสิ่งสำคัญที่ควรส่งเสริมให้เกษตรกรกระทำ เพราะทำให้เกษตรกรรู้รายละเอียดของการอุปโภค บริโภค ที่ผ่านมากเกษตรกรมักไม่มีการจดบันทึกค่าใช้จ่ายทั้งในด้านครัวเรือน หรือการทำบัญชีฟาร์ม การทำบัญชีครัวเรือนจะเป็นข้อมูลสำคัญของครัวเรือนเกษตรกร ของชุมชน และเป็นข้อมูลหมู่บ้าน สำหรับทำแผนแม่บทชุมชนต่อไป หลักการสำคัญของการทำบัญชีครัวเรือน คือ การเพิ่มรายได้โดยไม่ต้องมีรายได้เพิ่ม โดยเราสามารถพิจารณาวิเคราะห์รายจ่ายของครัวเรือนในแต่ละรายการว่าเป็นค่าใช้จ่ายประเภทใด ดังนี้

1. ค่าใช้จ่ายตามความจำเป็นที่ขาดไม่ได้
2. ค่าใช้จ่ายตามความจำเป็นแต่ขาดได้
3. ค่าใช้จ่ายที่เกินความจำเป็น
4. ค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นเลย

จากนั้นเมื่อเราได้ผลการวิเคราะห์และจำแนกเป็นค่าใช้จ่าย 4 ประเภทข้างต้นแล้ว เกษตรกรควรปฏิบัติ ตามหลักการ “ ลด ละ เลิก ” คือ

- ลด หมายถึง การใช้จ่ายที่ยังจำเป็นต้องใช้จ่าย แต่ให้มีลดจำนวนที่ลดลง
- ละ หมายถึง การใช้จ่ายที่พอมีบ้าง แต่ให้มีการใช้จ่ายได้เป็นบางครั้งคราวตามความจำเป็น

- เลิก หมายถึง การไม่ใช้จ่ายในรายการนั้นๆ เนื่องจากมีการวิเคราะห์และตกลงว่าเป็นค่าใช้จ่ายที่ไม่มีความจำเป็น หรือฟุ่มเฟือย หรือสามารถผลิตทดแทนได้

ซึ่งจากการที่เกษตรกรสามารถ คิด วิเคราะห์ และปฏิบัติตามหลัก ลด ละ เลิก แล้ว นักส่งเสริมควรแนะนำให้เกษตรกรมีการออมเกิดขึ้นทั้งในระดับครัวเรือน และระดับชุมชน โดยมีแนวคิดเกี่ยวกับการออม โดยมีคำสำคัญ 3 คำที่เกี่ยวข้อง คือ รายได้ รายจ่าย และเงินออม โดยมีแนวคิดเกี่ยวกับการออมดังนี้

แนวคิดเดิม รายได้ – รายจ่าย = เงินออม

แนวคิดใหม่ รายได้ – เงินออม = รายจ่าย

ดังนั้นการส่งเสริมให้เกษตรกรจัดทำบัญชีครัวเรือนมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์และวางแผนชีวิตของเกษตรกรเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับแนวคิดการพึ่งพาตนเอง โดยมีตัวอย่างการจัดทำบัญชีครัวเรือน

(2) ส่งเสริมให้เกษตรกรผลิตแบบผสมผสาน

การทำการเกษตรในสมัยก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จะเห็นได้ว่าการทำการเกษตรของเกษตรกรส่วนใหญ่ของไทยจะเป็นลักษณะการทำการเกษตรแบบยังชีพ มีการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและชุมชนเป็นหลัก เมื่อเหลือจึงมีการแลกเปลี่ยน ค่าขายในชุมชน ดังนั้นรูปแบบการทำการเกษตรจึงเป็นแบบผสมผสาน มีการปลูกพืชหลากหลายทั้งนาข้าว ผัก ผลไม้ทั้งไม้ยืนต้นและไม้พุ่ม ทำให้มีพันธุ์ไม้ที่หลากหลายและหลากหลายเรือนยอดและหลากหลายเรือนราก จึงทำให้เกิดความสมดุล ต่อมาเมื่อมีการทำการเกษตรเพื่อการค้าและธุรกิจมากขึ้นโดยเป้าหมายในการทำกำไร เกษตรกรจึงได้ทำการเกษตรเชิงเดี่ยว เพาะปลูกพืชชนิดเดียวเพื่อการค้ามากขึ้น การที่มุ่งเน้นกำไรทำให้เกษตรกรต้องพึ่งพาสารเคมีมากขึ้น โดยทำให้เกิดความไม่สมดุลในสภาพแวดล้อมทั้งในดิน โรคแมลงต่างๆ ประกอบการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำการเกษตรของเกษตรกร โดยหากพืชชนิดใดมีราคาสูงในปีใดเกษตรกรก็จะเลียนแบบปลูกกันอย่างมากมายทำให้เกิดปัญหาผลผลิตออกมามาก คุณภาพต่ำ ทำให้ราคาขายต่ำ ประสบปัญหาขาดทุน หรือการที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวจำนวนมากอาจทำให้เกิดโรคระบาดหรือแมลงทำลายเป็นจำนวนมาก ดังนั้น “ การทำการเกษตรหลายอย่างผสมผสานกัน ไม่พึ่งผลผลิตใดแต่อย่างเดียว ” จะทำให้เกิดระบบการทำมาหากินที่หลากหลาย เกิดภูมิคุ้มกันที่ดี ไม่เสี่ยงทั้งในด้านราคาและการขาดทุน

(3) ส่งเสริมให้เกษตรกรพึ่งพาตนเองให้ได้สักเศษหนึ่งส่วนสี่

พระราชดำรัส 4 ธันวาคม 2541

...เศรษฐกิจพอเพียงนี้ ให้ปฏิบัติเพียงครั้งเดียว คือไม่ต้องทั้งหมดหรือแม้จะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ ไม่ใช่เศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่ แต่เศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ หมายความว่าวิธีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้นไม่ต้องทำทั้งหมด และขอเดิมว่าถ้าทำทั้งหมดก็จะทำไม่ได้ ถ้าครอบครัวหนึ่ง หรือแม่หมู่บ้านหนึ่งทำเศรษฐกิจพอเพียง 100 เปอร์เซ็นต์ ก็จะเป็นการถอยหลังถึงสมัยหิน สมัยคนอยู่ในอุโมงค์หรือในถ้ำ ซึ่งไม่ต้องอาศัยหมู่อื่น เพราะว่าหมู่อื่นก็เป็นศัตรู ทั้งนั้น ตักัน ไม่ใช่ร่วมมือกัน จึงต้องทำเศรษฐกิจพอเพียง แต่ละคนต้องหาที่อยู่ ก็หาอุโมงค์ หาถ้ำต้องหาอาหาร คือไปเด็ดผลไม้หรือไปไม้ตามที่มี หรือไปใช้อาวุธที่ได้สร้างได้ประดิษฐ์เองไปล่าสัตว์ กลุ่มที่อยู่ในอุโมงค์ในถ้ำนั้นก็จะมีเศรษฐกิจพอเพียง 100 เปอร์เซ็นต์ ก็ปฏิบัติได้ แต่ต่อมาเมื่อออกจากถ้ำในสมัยต่อมาที่สร้างบ้านเป็นที่อาศัย ก็เริ่มจะเป็นเศรษฐกิจพอเพียงเหลือประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ เพราะว่ามีคนไปผ่านมา ซึ่งไม่ได้เป็นศัตรูเอาอะไรๆ มา แลกเปลี่ยนกัน เช่นคนที่มาจากที่ไกล ผ่านมามีหนังสือที่ เหมาะสมที่จะใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ก็ซื้อด้วยการแลกเปลี่ยน ด้วยอาหาร เช่น ปลาที่จับได้ในบึง อย่างนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียงแล้ว เวลาก้าวล่วงมาอีก มาถึงปัจจุบันนี้ ถ้าคนที่อยู่ข้างนอกทั้งข้างในนี้ จะปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียง 100 เปอร์เซ็นต์ คงทำไม่ได้ และถ้าสำรวจตัวเองหรือเศรษฐกิจ ของตัวเอง ก็เข้าใจว่าจะเห็นได้ว่าไม่ได้ทำเข้าใจว่าทำได้ไม่ถึง 25 เปอร์เซ็นต์ ไม่ได้ถึงเศษหนึ่งส่วนสี่ เพราะว่าสิ่งที่ตนผลิตหรือทำ ส่วนใหญ่ก็เอาไปแลกกับของอื่นที่มีความจำเป็น ฉะนั้น จึงพูดว่าเศรษฐกิจพอเพียง ปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็ควรจะทำพอและทำได้

ที่มา นิทรรศการเฉลิมพระเกียรติ " เศรษฐกิจพอเพียง " : Self - Sufficient Economy

“พึ่งพาตนเองให้ได้สักเศษหนึ่งส่วนสี่” เป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรมีทัศนคติที่ดีในการจัดการชีวิตของตัวเองและครอบครัวเพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่ง โดยส่งเสริมให้เกษตรกรมีความคิดในแบบทำกินเอง รู้จักทำใช้เอง โดยไม่มุ่งเน้นการหาเงินเพื่อซื้อกินไปทุกอย่าง โดยส่งเสริมให้มีการปลูกพืชผัก สวนครัว การเลี้ยงสัตว์เพื่อให้บริโภคเองในครัวเรือน การทำน้ายาสารพัดประโยชน์ สบู่ สบู่สมุนไพรต่างๆ ตามภูมิปัญญาของชุมชนโดยเกษตรกรไม่ต้องซื้อจากภายนอก และควรส่งเสริมให้เกษตรกรจดบันทึกมูลค่าของการบริโภคที่ทำกินเองและทำใช้เอง เพื่อประกอบการวิเคราะห์การใช้จ่ายของครัวเรือนเกษตรกรต่อไป

2) ด้านสังคม

(1) ส่งเสริมการสร้างแผนชุมชน

การทำแผนแม่บทชุมชน การวินิจฉัยชุมชนโดยชุมชนเอง ให้ได้แผนพัฒนาที่มีข้อมูลที่แท้จริง ทำให้เกิดโครงการและกิจกรรมที่ตอบสนองปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น โดยอาศัยทุนของท้องถิ่นเป็นหลัก โดยการเริ่มต้นจากตนเอง จากชุมชน ทำให้สามารถขยายแผนพัฒนาไปสู่ระดับตำบล ระดับอำเภอ จังหวัด และประเทศชาติได้

(2) ส่งเสริมการอยู่กันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นเครือข่าย

การพึ่งพาตนเองไม่ใช่แปลว่าไม่ต้องพึ่งใคร ต้องทำกินเอง ทำใช้เองหมดทุกอย่าง ไม่ได้แปลว่าต่อไปนี้ไม่ต้องซื้อไม่ต้องขายอีก แต่หมายถึง ทำอย่างไรจำทำกินทำใช้เองบ้าง ทำอย่างไรจะจัดการชีวิตตนเองให้พึ่งพาตนเองให้มากขึ้น พึ่งตลาด พึ่งคนอื่นให้น้อยลง ซึ่งการพึ่งพาตนเองนี้สามารถมองได้ในระดับ

บุคคล ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน ซึ่งหมายถึงการสร้างขยายเป็นเครือข่ายในระดับต่างๆ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ปัจจัยการผลิต ผลผลิต โดยมีการทำกิจกรรมร่วมกัน

(3) สร้างระบบที่ดี มีสวัสดิการ และการมีส่วนร่วม

การส่งเสริมการเกษตรเป็นระบบการศึกษาอกระบบโรงเรียน ดังนั้นการสร้างระบบที่ดีที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ย่อมเป็นสิ่งสำคัญที่นักส่งเสริมควรสร้างระบบขึ้นมา ภายใต้การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน การร่วมประชุม ร่วมกิจกรรม ร่วมใจกันทำงานเพื่อส่วนรวม ก่อให้เกิดพลังอันยิ่งใหญ่ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จการสร้างระบบการออม ระบบทุนที่ใช้หมุนเวียนในชุมชน การสร้างสวัสดิการในชุมชนตั้งแต่เกิดจนตายเป็นระบบภูมิคุ้มกันของชุมชน มีการจัดการประชุมเป็นประจำอย่างต่อเนื่อง เช่น การประชุมประจำเดือน ซึ่งการประชุมอย่างต่อเนื่องเป็ปัจจัยหนึ่งของการนำไปสู่ความสำเร็จ

3) ด้านวัฒนธรรม

(1) ส่งเสริมการสร้างผู้นำที่ดี

การส่งเสริมการเกษตรจำเป็นต้องมีการสร้างผู้นำในพื้นที่ หรือในชุมชน ซึ่งจะเป็นผู้ที่คอยช่วยเหลือรับทราบ แก้ไขปัญหาของเกษตรกรในเบื้องต้น หรืออาจเป็นผู้ประสานงานระหว่างเกษตรกรกับเจ้าหน้าที่ ดังนั้นผู้นำจึงมีความสำคัญต่อชุมชน ลักษณะที่ดีของผู้นำต้องไม่ใช่คนที่ใช้อำนาจสั่งการ แต่เป็นผู้ประสานการเรียนรู้ของผู้คน สร้างแรงบันดาลใจ สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ผู้คนอยากไปร่วมประชุม ร่วมเรียนรู้ เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ มองกว้าง มองไกล มองใหญ่ มองเล็ก และมองลึกได้ มองการพัฒนารอบด้าน ไม่เน้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน แต่ต้องตอบสนองความต้องการในทุกด้าน ต้องพร้อมที่จะปรับตัว ปรับวิธีคิด ปรับแผนเพื่อตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชนที่ตนเองอาสาไปรับใช้ และสร้างให้เกิดการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนตลอดไป

(2) การศึกษาและรู้จักภูมิหลัง ประวัติของชุมชนส่งเสริมให้เกษตรกร

ปฏิบัติทันที

เสรี พงศ์พิศ ได้ให้แนวคิดในการศึกษาชุมชนไว้ว่า

“ถ้าจะเดินไปข้างหน้าให้เหลียวไปมองข้างหลัง ถ้ายังไม่พร้อมก็อย่าเพิ่งไป” เป็นบทเรียนและคำสอนของบรรพบุรุษ

“คนไม่มีอดีตเป็นคนไม่มีอนาคต คนไม่รู้ว่าตนเองมาจากไหน ก็ไม่รู้ว่าจะไปไหน คนไม่มีรากเหง้าจะถูกค้ำกำหนดอนาคตให้หมด คิดไม่ได้ ตัดสินใจไม่เป็น เลือกลงไม่ถูก”

จากแนวคิดข้างต้น จะพบว่าการศึกษาภูมิหลัง หรือประวัติของชุมชน นับตั้งแต่การก่อตั้งย่อมเป็นผลดีในการ วิเคราะห์การวางแผนในการจัดการของชุมชน การวางทิศทางแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับลักษณะ ความสามารถของคน สอดคล้องประสานอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งจะทำให้เกิดความสมดุล และการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป ตัวอย่างเช่น ประเทศไทยถือเป็นประเทศเกษตรกรรม เนื่องจากมีประวัติการทำเกษตรมาช้านาน และเป็นอาชีพที่มีความสำคัญและเป็นอาชีพของคนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยมีวัฒนธรรม ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรอย่างมากมาย และการเกษตรถือเป็นชีวิตจิตใจของชาวไทยมาช้านาน และต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ซึ่งเราจะเห็นได้จากการที่แรงงานในชนบทเมื่อเข้าทำงานหารายได้ในชุมชนเมือง ไม่ว่าจะเป็น

งานรับจ้าง งานขับรถโดยสารถ เมื่อถึงการทำการเกษตร เช่น ฤดูการปลูก ฤดูการเก็บเกี่ยว แร้งงานเหล่านี้ก็จะเดินทางกลับไปยังชุมชนของตนเพื่อทำการเกษตร

ดังนั้นการศึกษาภูมิหลัง ประวัติของชุมชนตนเอง ทั้งในด้านของคน และสิ่งแวดล้อม ก็จะทำให้ชุมชนสามารถพิจารณาวางแผนทางการพัฒนา สร้างความยั่งยืนของชุมชนตนเองได้ต่อไป

(3) ส่งเสริมให้เกษตรกรลงมือทำทันที

การส่งเสริมในลักษณะนี้เป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรลงมือปฏิบัติในพื้นที่ โดยผ่านการพิจารณา หรือการทดลองปฏิบัติซึ่งทราบได้ว่ามีผลดีอยู่แล้ว เพื่อให้เกษตรกรไม่รีรอ เช่น การลงมือทำบัญชีครัวเรือนทันที การลงมือปลูกพืช ลงมือเลี้ยงสัตว์ ลงมือทำกินเองทำใช้เอง เพื่อเป้าหมายในการพึ่งพาตนเอง ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า การทำทันทีแก้ไขปัญหาคือ

(4) สร้างระบบความคิดในการแก้ไขปัญหา

ปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่แก่เกษตรกร นั้นมักเป็นปัญหาในเรื่องของความยากจน ซึ่งสามารถจำแนกเป็น 2 แนวทาง คือ 1) สาเหตุจากปัจจัยภายใน ได้แก่ การที่เกษตรกรมีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพต่ำ เนื่องจากการขาดโอกาสในการศึกษาและพัฒนา ทักษะต่างๆ รวมทั้งการขาดโอกาสในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ และ 2) สาเหตุจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ นโยบายการพัฒนาที่ไม่สมดุลของภาครัฐ ที่เน้นพัฒนาเมืองมากกว่าพัฒนาชนบทหรือการพัฒนาชนบทที่เน้นแต่ทุนทางกายภาพโดยขาดการส่งเสริมทุนทางสังคม เน้นการส่งเสริมอุตสาหกรรมมากกว่าการเกษตร ดังนั้นในการส่งเสริมให้เกษตรกรสร้างระบบความคิดในการแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยมีจุดมุ่งหมายให้ “คิดเอง คิดได้ คิดเป็น” เพื่อที่เกษตรกรจะได้พัฒนาตนเอง และมีความสามารถจัดทำแผนของครัวเรือนแผนของชุมชนต่อไป

สำหรับแนวทางการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรนั้น นักส่งเสริมควรมีแนวคิดในการปฏิบัติ คือ

- เกษตรกรที่เป็นเจ้าของปัญหา ทำให้เกิดปัญหา หรือสร้างปัญหา ต้องเป็นผู้ที่แก้ไขปัญหา
- ถ้าคนที่แก้ไขปัญหา ไม่ใช่ เกษตรกรเจ้าของปัญหา แม้จะแก้ปัญหานั้นได้แต่ปัญหาเหล่านี้ก็จะเกิดขึ้นอีกอย่างไม่มีวันจบสิ้น เพราะคนหนึ่งสร้างปัญหา แต่อีกคนหนึ่งเป็นผู้แก้ไขปัญหา

ดังนั้นจึงต้องมีการสร้างทักษะในการแก้ปัญหา โดยมีแนวคิด ดังนี้

1. ต้องรับรู้ว่ามีปัญหา ปัญหาอะไร ทำไมเกิดขึ้น ใครเป็นผู้ทำให้เกิด เกิดตรงไหน เมื่อใด
2. ต้องค้นหาสาเหตุของปัญหา
3. ต้องวางแผนในการแก้ไขปัญหา
4. ต้องลงมือแก้ไขด้วยตนเอง

โดยเปลี่ยนวิธีการคิด ไม่คิดเหมือนเดิมว่าทำอะไรจึงรวย แต่ให้คิดใหม่ว่าทำอย่างไรจึงจะรอด และสามารถอยู่ได้ด้วยตนเอง อย่างยั่งยืน

(5) มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตลอดชีวิต

ในอดีตที่ผ่านมาเราจะพบว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกจะเกิดจากยุคการปฏิวัติเกษตรกรรม ยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรม ยุคเทคโนโลยีสารสนเทศ และเข้าสู่ยุคการเรียนรู้ ดังนั้นในการส่งเสริมการเกษตรที่ส่งเสริมควรสร้างทัศนคติที่แก่เกษตรกรในด้านการจัดการความรู้ เพื่อสร้างค้นหาความรู้ในชุมชน ตลอดจนมีความรู้ในการไตร่ตรองและรับความรู้ภายนอกชุมชนที่เข้ามาสู่ชุมชนของเรา ทั้งความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) และความรู้ที่ถ่ายทอดออกมา (Explicit Knowledge) ซึ่งการที่เกษตรกรทำไปเรียนรู้ไปจะทำให้เกิดสติปัญญา “ไม่เอาเงินนำหน้าปัญญาตามหลัง” และจะสร้างให้เกิดการเรียนรู้ ทั้งในชุมชนเอง หรือการศึกษาดูงานในชุมชนต้นแบบต่างๆ โดยสร้างรูปแบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ ซึ่งจะช่วยให้เกษตรกรได้พัฒนาตนเองและพึ่งพาทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมากขึ้น

4) ด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(1) ดูแลรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

การส่งเสริมการเกษตรอย่างยั่งยืน นักส่งเสริมจำเป็นต้องสร้างให้คนกับธรรมชาติอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกันได้ คนรักธรรมชาติ ธรรมชาติก็รักคน คนรักป่า ป่าก็รักคน ปัญหาการพัฒนาการเกษตรที่ผ่านมาส่วนหนึ่งเกิดจากการพัฒนาที่มุ่งเน้นการขยายพื้นที่การเพาะปลูก โดยไม่ได้ดูแลรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้เกิดปัญหาหาลภาวะในด้านต่างๆ อย่างมากมาย ดังนั้นการดูแลรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนควรได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การป้องกันการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่หวงห้าม การรักษาสภาพของดิน น้ำ อากาศ ตลอดจนระบบนิเวศทั้งระบบต่อไป

4.5.2 แนวทางการส่งเสริมการเพื่อการพึ่งพาตนเอง ระดับชุมชน

จากแนวทางการส่งเสริมข้างต้น เราสามารถสรุปเป็นรูปแบบการส่งเสริมการเกษตรในระดับชุมชนพอเพียงได้ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ได้เป็นชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ได้ดังนี้

1. ชุมชนพอประมาณ
2. ชุมชนมีเหตุมีผล
3. ชุมชนที่มีภูมิคุ้มกันที่ดี

1) ชุมชนพอประมาณ

เป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรสร้างชุมชน ให้อยู่ในหลัก 3 ประการ คือ มีความพอดีพองาม มีความเรียบง่าย และมีคุณธรรมในชุมชน

(1) การพอดีพองาม หมายถึง การเป็นชุมชนเกษตรที่มีการกินพอดี อยู่พอดี มีคุณธรรม มีความสัมพันธ์กันดีระหว่างคนในชุมชน และระหว่างคนกับธรรมชาติ ครอบครัวยุบอุ่น สามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูล มีงานประเพณีที่ดีงาม มีวัฒนธรรมที่ดีงาม มีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากรุ่นก่อนสู่รุ่นใหม่ มีสุขภาพอนามัยที่ดี มีการดูแลช่วยเหลือ มีทรัพยากร ดิน น้ำ อากาศ ป่า สิ่งแวดล้อมที่ดี ไม่เสื่อมโทรม มีข้อมูลชุมชน รายรับ รายจ่าย หนี้สิน สภาพทางสภาพทางเศรษฐกิจ การพอกิน พอใช้ ไม่ขาดแคลน

(2) **ความเรียบง่าย หมายถึง** การที่ชุมชนไม่ถูกครอบงำจากบริโคนิยม มีการอนุรักษ์ประเพณีนิยมต่างๆ แต่ไม่จัดงานเกินตัว เกินความจำเป็น ไม่มีการก่อสร้างทางวัตถุมากเกินไป มีการทำงานเป็นกลุ่มแบบร่วมมือกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

(3) **คุณธรรม หมายถึง** การที่ชุมชนมีจิตอาสาเพื่อส่วนรวม มีปัญหากล้าหาญ มีความเพียร มีการเสียสละเพื่อส่วนรวม การลด ละ เลิกอบายมุข การใช้ความรู้ ปัญญาในการแก้ไขปัญหา ความกล้าหาญทางจริยธรรม ต่อต้านความไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม การเอาเปรียบกันในสังคม มีความเพียรแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน

2) ชุมชนมีเหตุมีผล

(1) **ชุมชนเรียนรู้** เป็นการสร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เนื่องจากในปัจจุบันความรู้สำคัญและจำเป็นที่สุดเพื่อความอยู่รอดและมีชีวิตที่ดีกว่า ดังนั้นจึงจำเป็นต้องส่งเสริมให้ชุมชนมีความสนใจในการเรียนรู้ ทั้งในระบบและนอกระบบ เพื่อเป็นข้อมูลความรู้ในการผลิต เหตุผลในการตัดสินใจ เรียนแล้วคิดเป็น ทำเป็น มีทักษะความชำนาญ

(2) **ชุมชนรู้จักตนเอง** เป็นชุมชนที่มีการศึกษาบริบทของชุมชนเอง เรียนรู้จักตัวเอง เรียนรู้รากเหง้า ประวัติศาสตร์ชุมชน โดยการศึกษาเรียนรู้ความเป็นมาของหมู่บ้านจากผู้อาวุโสในชุมชน เพื่อเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดการความรู้ โดยให้ผู้สูงอายุที่ทรงปัญญาถ่ายทอดให้ลูกหลาน เป็นต้น

(3) **เรียนรู้ปัญหาของชุมชน** เป็นชุมชนที่เรียนรู้ และกล้าที่จะแก้ปัญหาของชุมชน เช่น ปัญหาทรัพยากร ปัญหาหนี้สิน ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ โดยการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนอย่างถ่องแท้ มีการวิจัย การรวบรวมข้อมูล การพูดคุย การเสวนา ทำประชาคม มีการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหา ดิน น้ำ ป่า อากาศ สุขภาพ การป้องกันดูแลรักษาในเบื้องต้น เรื่องกองทุนในชุมชน

(4) **มีแผนแม่บทของชุมชน** เป็นชุมชนที่มีการจัดทำแผนแม่บทของชุมชน เป็นแผนชีวิต แผนเศรษฐกิจ สังคมของชุมชน โดยชุมชนต้องมีส่วนร่วม มีการวางแผนในลักษณะยุทธศาสตร์ มีขั้นตอน โดยจัดทำเป็นแผนปฏิบัติการด้านต่างๆ

3) ชุมชนมีภูมิคุ้มกันที่ดี

(1) **มีระบบการบริหารจัดการที่ดี** เป็นชุมชนที่มีผู้นำที่ดีมีคุณธรรม บริหารจัดการอย่างโปร่งใส มีระบบการบริหารจัดการชุมชนที่ดี และคนในชุมชนเป็นผู้ตามที่ดี รู้จักการเรียนรู้ ร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน มีการส่งเสริมการเรียนรู้ การพัฒนาบุคคล มีการบริหารทรัพยากรส่วนรวม

(2) **มีระบบการผลิต การแปรรูปการตลาด** เป็นชุมชนที่สร้างภูมิคุ้มกัน โดยการนำแผนแม่บทที่ได้จากการวิเคราะห์การใช้จ่ายของชุมชนในเรื่องการกินการใช้นำมาทำแผนชุมชนและนำมาปฏิบัติให้เกิดเป็นระบบการผลิต การแปรรูป การตลาด การรวมกลุ่มผลิตอย่างอื่น เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน การผลิต การแปรรูป การตลาดเครือข่ายระดับตำบล

(3) **มีระบบทุน** เป็นชุมชนที่มีระบบการออม มีสถาบันการเงินในชุมชน กองทุนสวัสดิการ กองทุนอาชีพ การออมในลักษณะอื่น เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารน้ำ ธนาคารควาย

ธนาคารพันธุ์ไม้ ระบบสวัสดิการยามฉุกเฉิน ทุนการศึกษา ค่ารักษาพยาบาล กองทุนผู้สูงอายุ มีระบบเอาแรง การลงแขก โครงการปุ๋ยอินทรีย์ โรงสีชุมชน

(4) มีระบบการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม เป็นชุมชนที่มีระบบการจัดการทรัพยากร สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม การดูแลป่าสาธารณะ ป่าปู้ตา ป่าชุมชน มีระเบียบวิธีการป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า การดูแลไฟป่า การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การปลูกป่าเพิ่มเติม การลดการใช้สารเคมี ยาฆ่าหญ้า การกำจัดขยะ การวางแผนการปลูกพืชพลังงาน

(5) มีระบบดูแลสุขภาพ เป็นชุมชนที่มีการดูแลสุขภาพชุมชน การเรียนรู้การกินการอยู่ที่ถูกต้อง การออกกำลังกาย การมีน้ำดื่มที่น้ำสะอาด การส่งเสริมการผลิตอาหารเอง มีอาสาสมัครดูแลสุขภาพ และดูแลผู้สูงอายุ

4.6 รูปแบบการส่งเสริมการเกษตรแบบธุรกิจเกษตร

รูปแบบการส่งเสริมการเกษตรแบบธุรกิจเกษตร เป็นรูปแบบการส่งเสริมการเกษตรที่ส่งเสริมให้เกษตรกรผลิตสินค้าเกษตรเพื่อการค้าเป็นธุรกิจ ซึ่งมีรูปแบบของธุรกิจที่แตกต่างไปตามที่เกษตรกรสนใจ โดยอาจเริ่มจากการเป็นเจ้าของคนเดียว เป็นเจ้าของตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปในรูปแบบหุ้นส่วนบริษัท โดยมุ่งเน้นได้ด้านทำกำไรแก่กิจการ แก่เจ้าของหรือผู้ถือหุ้น หรือการทำธุรกิจเกษตรในรูปแบบของชุมชนเช่น การรวมกลุ่มเพื่อการค้า การรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชน เป็นรูปสหกรณ์ ซึ่งเป็นธุรกิจที่ไม่ได้มุ่งเน้นกำไรแต่มุ่งเน้นการสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ดังนั้นในการส่งเสริมการเกษตร เกษตรกรและนักส่งเสริมจึงควรวิเคราะห์รูปแบบความต้องการตามแผนธุรกิจที่เกษตรกรควรมีการวิเคราะห์ไว้เพื่อประโยชน์แก่เกษตรกรเองในการวิเคราะห์ธุรกิจของตนหรือพร้อมในการรับการสนับสนุนเพื่อขยายกิจการของตนเองต่อไป

5. การพึ่งตนเอง (Self-Reliance)

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติได้มอบหมายให้สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษาวิจัยการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทซึ่งได้สรุปผลการวิจัยถึงกลยุทธ์การพึ่งพาตนเองของเกษตรกรในชนบทว่าการพิจารณากำหนดกลยุทธ์ดังกล่าวมีสิ่งควรคำนึงถึง 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 กระแสการพัฒนาตามแนวความคิดและปรัชญาตะวันตกในรูปแบบทุนนิยม นับวันแต่จะรุนแรง โดยเฉพาะการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจและการค้า ชนบทไม่อาจหลีกเลี่ยง กระแสดังกล่าวจึงจะเสียดุลมากขึ้น

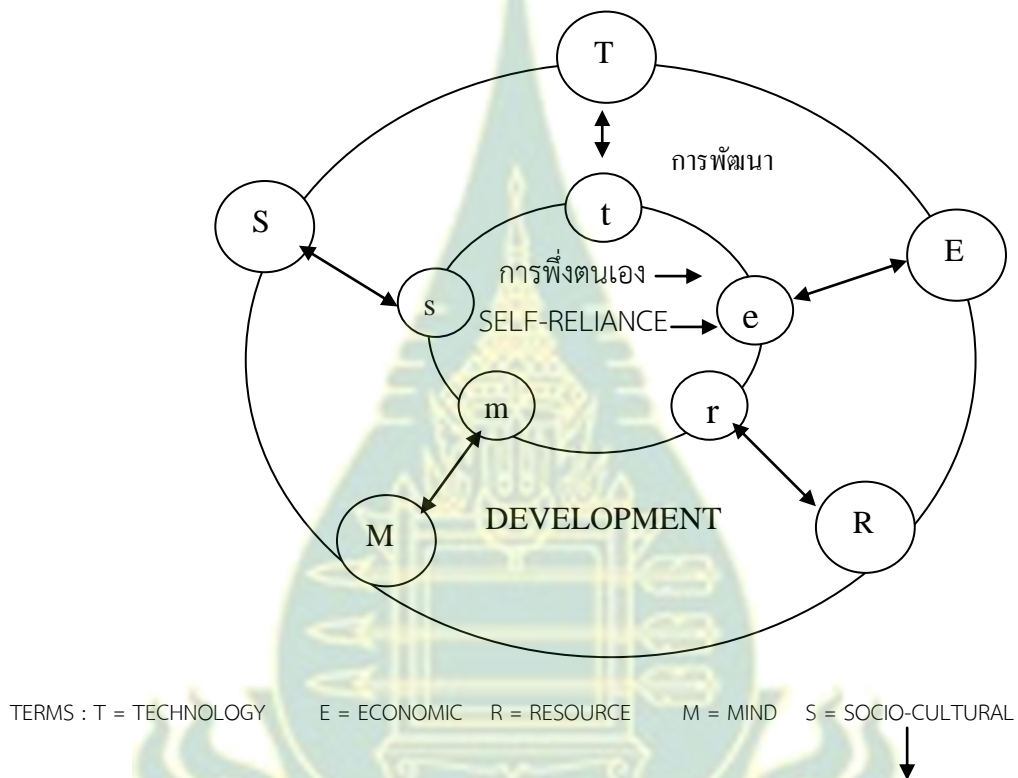
ประการที่ 2 การปฏิเสศกระแสพัฒนาดังกล่าว โดยใช้ชนบททวนกลับไปมีวิธีการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเอง บนพื้นฐานของปรัชญาตะวันออกอย่างเดียวเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากหรือไม่ได้เลย

ประการที่ 3 ทางออกที่เป็นไปได้คือ การประสานระหว่างปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตกระหว่างของเก่ากับของใหม่ ระหว่างการพึ่งพาตนเองกับการพัฒนาให้สอดคล้องกัน

จากข้อควรพิจารณาดังกล่าวกลยุทธ์การพึ่งตนเองของชนบทจึงควรมีลักษณะดังภาพ กล่าวคือ การพึ่งตนเองจะแสดงให้เห็นถึง “วงกลมข้างใน” เป็นพลังภายในภูมิคุ้มกันภายใน จิตวิญญาณที่มั่นคงจะเป็นฐานที่มั่นคงของการพัฒนา ซึ่งเป็น “วงกลมข้างนอก” การพึ่งตนเองหมายถึง

การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านการทำมาหากินการมองทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมีคุณธรรม
ในจิตใจและการมีประเพณี สิ่งเหล่านี้ต้องฟื้นฟูและเสริมสร้างให้แข็งแรง

การพัฒนาแสดงให้เห็นเป็นภาพ “วงกลมข้างนอก” หมายถึง “เทคโนโลยีที่พัฒนา”
เป็นการทำมาค้าขาย “การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ” “ความมีจิตใจใฝ่พัฒนา” “นิยม
ความทันสมัยสิ่งเหล่านี้ทำมาจากภายนอก มีผลให้ชนบทต้องพึ่งพาภายนอก แต่มีความจำเป็นต่อ
ความก้าวหน้าของชนบท อย่างไรก็ตาม “ชาวชนบทต้องกลับกรองสิ่งเหล่านี้ก่อน ก่อนที่จะรับมาใช้
ให้เหมาะสมกับสภาพของชนบท” โดยให้เชื่อมโยงกันและมีการพึ่งตนเองเป็นฐาน โดยเรียกกลยุทธ์
ดังกล่าวนี้ว่า TERMS ดังภาพ

ภาพที่ 2.2 การพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปแบบการพึ่งตนเอง

องค์ประกอบ	วงกลมในพึ่งตนเอง	วงกลมนอกพัฒนา
เทคโนโลยี (T=TECHNOLOGY)	เทคโนโลยีพื้นบ้าน	เทคโนโลยีพัฒนา
เศรษฐกิจ (E=ECONOMIC)	การทำมาหากิน	การทำมาค้าขาย
ทรัพยากร (R= RESOURCE)	การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ	การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ
จิตใจ (M = MIND)	จิตใจใฝ่คุณธรรม	จิตใจใฝ่พัฒนา
สังคม (S = SOCIO-CULTURAL)	การมีประเพณีวัฒนธรรมที่ดำรง	ความทันสมัย

โครงสร้างรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืนในรูปแบบการพึ่งตนเอง (TERMS)

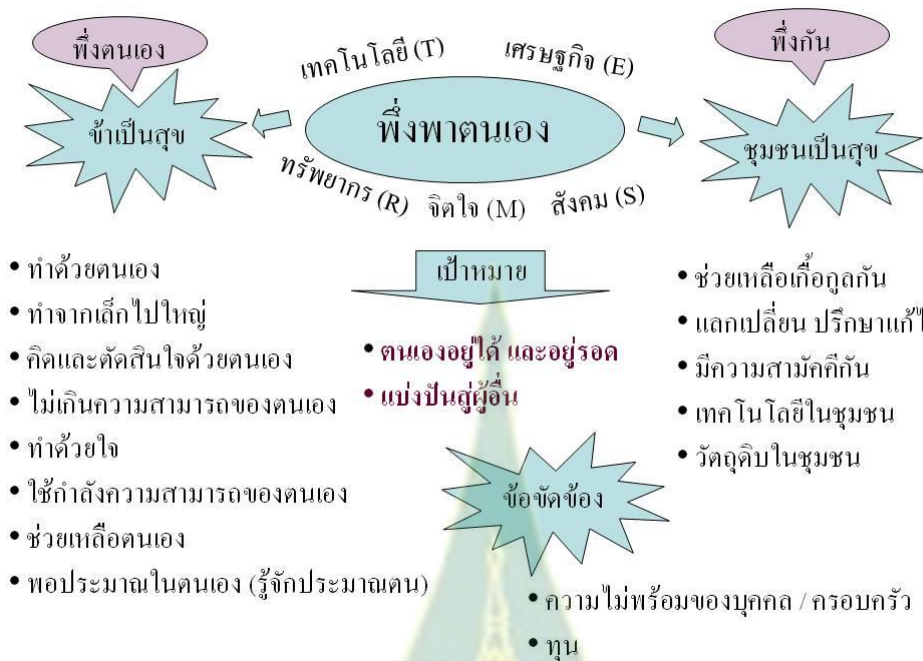
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเรื่อง “พระมหาชนก” ที่พระราชทานแก่ปวงชนชาวไทยเพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต หลักข้อที่ 1 คือ หลักแห่งการพึ่งตนเอง ดังเช่น พระมหาชนกคิดพึ่งตนเองด้วยความวิริยะอันแรงกล้า จึงรอดชีวิตจึงเห็นได้ว่าการพึ่งตนเองทำให้แข็งแรง การพึ่งผู้อื่นทำให้อ่อนแอ อีกทั้งยังไม่มั่นใจว่าพึ่งได้จริงและไม่ปลอดภัยว่าผู้ที่เราคิดพึ่งจะไม่ทำร้ายเรา

การพึ่งตนเองเป็นความเชื่อมั่น เชื่อใจ แน่ใจ เป็นอิสระ และกล้าที่จะคิดตัดสินใจและลงมือทำการแก้ปัญหาเพื่อสนองความต้องการด้วยตนเอง การพึ่งตนเองเป็นคุณสมบัติหนึ่งของบุคคลผู้บรรลุวุฒิภาวะ (maturity) กล่าวคือเป็นผู้ที่มีพัฒนาการอย่างเต็มที่ทั้งทางร่างกายหรือจิตใจ

มีคำสอนในพุทธศาสนาว่า อตตาทิ อตตาทโน นาโถ แปลว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตนคำสอนนี้มุ่งหมายให้คนเติบโต พัฒนาความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ เป็นอิสระจากการพึ่งพาคนอื่น และเป็นผู้มีความคิดอ่านเป็นของตนเอง ทำให้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การพึ่งตนเองจึงเป็นจุดหมายของการพัฒนา

การพึ่งตนเองอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การพึ่งกันเอง (mutual help) การพึ่งกันเองเป็นการอาสาสมัคร (volunteer) ที่จะเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อชุมชนซึ่งเป็นสิ่งที่ควรปลูกฝังให้เกิดกับสังคมไทย เพราะการอาสาเป็นการมีส่วนร่วมด้วยความพร้อม สมครใจ เป็นปัจจัยทางอารมณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเสียสละ มุ่งมั่นเพื่อเป้าหมายปลายทางที่กำหนดร่วมกัน โดยมีได้หวังผลตอบแทน การจัดตั้งกลุ่มในชุมชนต้องมีการอาสาสมัครเพื่อดำเนินงานร่วมกันจึงจะประสบความสำเร็จจะเห็นได้จากตัวอย่างโครงการพัฒนาที่ผ่านมา ถ้าชุมชนใดมีอาสาสมัครที่เข้มแข็ง การดำเนินงานก็จะประสบผลสำเร็จมากกว่ากลุ่มที่มีการจัดตั้งโดยราชการ ซึ่งต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก

รูปแบบของการพัฒนาต้องสร้างลักษณะให้เกิดขึ้นทั้งการพึ่งตนเองและการพึ่งกันเอง ชุมชนก็จะมีคามเข้มแข็ง มั่นคง ขณะที่สังคมเมืองประสบปัญหาสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ การตกงาน ครอบครัแตกแยกเกิดภาวะคุกคามทางอารมณ์ แต่ชุมชนชนบทหลายแห่งมีความเข้มแข็ง คำถามเหล่านี้มักได้รับการพิจารณาว่าเป็นเพราะเหตุใด หากท่านได้ศึกษาคงได้คำตอบหลักในประเด็นของการรวมกันเพื่อการพึ่งตนเองเป็นสำคัญทำให้เกิดระบบที่มีความพร้อมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

ภาพที่ 2.3 พึ่งพาตนเอง ของเกษตรกร

ที่มา : จินดา ขลิบทอง และคณะ (2551: 165)

จากภาพข้างต้นแสดงความคิดเห็นของกลุ่มเกษตรกรที่มีความต้องการในการพึ่งพาตนเอง โดยในอดีตเกษตรกรจะมีความสามารถในการดำรงชีพอยู่ได้ด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการทำการเกษตรเพื่อบริโภคและแบ่งปันแลกเปลี่ยนในกลุ่มเพื่อนบ้าน และชุมชนใกล้เคียง แต่เมื่อมีปัจจัยจากภายนอก เช่น วัฒนธรรม ความเจริญทางด้านวัตถุเข้ามาสู่ชุมชน จึงทำให้การดำรงชีวิตของเกษตรกรมีการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงนี้ ให้สามารถพึ่งพาตนเองมากที่สุด โดยมีจุดมุ่งหมาย ที่ตนเองอยู่ได้ อยู่รอด และแบ่งปันสู่ผู้อื่น โดยเริ่มจากการพึ่งตนเอง เพื่อให้ตนและครอบครัวมีความสุขภายใต้ศักยภาพของตน และครอบครัว จากนั้นจึงมีการพึ่งกันเองในชุมชน เพื่อสร้างให้ชุมชนมีความสุข มีความร่วมมือสามัคคีกัน ช่วยเหลือเกื้อกูล แลกเปลี่ยนแบ่งปัน สร้างผลิตผลในชุมชนภายใต้วัตถุดิบ ทรัพยากรของชุมชน โดยมีเทคโนโลยีที่เหมาะสมและมีอยู่ในชุมชนดำเนินการผลิตต่อไป

6. แนวคิดตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณทรงพระราชทานพระราชดำริ “การพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง” (Sufficiency Economy) หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” (Sufficiency Economy Philosophy) นั้น หมายถึง “การพัฒนาเศรษฐกิจที่พอเพียงต่อการดำรงชีวิต โดยการนำแนวความคิดของ “ทฤษฎีใหม่ทางการเกษตร” (New theory in Agriculture) เป็นแนวทางหรือหลักการในการบริหารการจัดการ

ที่ดินและน้ำ เพื่อเป็นการช่วยเหลือเกษตรกรที่ประสบความยากลำบากให้สามารถผ่านพ้นช่วงเวลาวิกฤติ โดยเฉพาะการขาดแคลนน้ำได้ โดยไม่ต้องตร้อนและยากลำบากนัก อีกทั้งยังเป็นแนวทางหรือหลักการในการทำการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไปใช้ตามลักษณะที่สามารถจะช่วยให้เกิดการทำการเกษตรในสภาวะที่มีผลผลิตจากพื้นที่ดิน การใช้น้ำ และมีรายได้เพียงพอเพียงพอ ไม่มีอัตราการเสี่ยงสูงในการลงทุนและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างดี” (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2552)

ในการศึกษาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เราสามารถศึกษาในหลักการพิจารณา

5 ส่วน คือ

1. กรอบแนวคิด ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และการปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัย และวิกฤติ เพื่อความมั่นคง และความยั่งยืนของการพัฒนา

2. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

3. คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะ พร้อมๆ กัน ดังนี้

1) ความพอประมาณ คือ ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

2) ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ

3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

4. เงื่อนไข เป็นการตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมพื้นฐาน

4.1 เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

4.2 เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วยมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

7. การจัดการความรู้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (กพร.) และสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ, (2548) ได้ให้ความหมายของการจัดการความรู้ (Knowledge Management: KM) ว่า การจัดการความรู้ คือ “การรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในส่วนราชการซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในตัวบุคคลหรือเอกสาร มาพัฒนาให้เป็นระบบ เพื่อให้ทุกคนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้ และพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้ รวมทั้งปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะส่งผลให้องค์กรมีความสามารถในเชิงแข่งขันสูงสุด” โดยที่ความรู้มี 2 ประเภท คือ

1. ความรู้ที่ฝังอยู่ในคน (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ พรสวรรค์หรือสัญชาตญาณของแต่ละบุคคลในการทำความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ เป็นความรู้ที่ไม่สามารถถ่ายทอดออกมาเป็นคำพูดหรือลายลักษณ์อักษรได้โดยง่าย เช่น ทักษะในการทำงาน งานฝีมือ หรือ การคิดเชิงวิเคราะห์ บางครั้ง จึงเรียกว่าเป็นความรู้แบบนามธรรม

2. ความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่สามารถรวบรวม ถ่ายทอดได้ โดยผ่านวิธีต่าง ๆ เช่น การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทฤษฎี คู่มือต่าง ๆ และบางครั้งเรียกว่าเป็นความรู้แบบรูปธรรม

วิจารณ์ พานิช (2548) ได้ให้ความหมายของการจัดการความรู้ไว้ในการบรรยาย “การจัดการความรู้กับการบริหารราชการแนวใหม่” ไว้ 2 ลักษณะดังนี้ คือ

“การจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่ดำเนินการร่วมกันโดยผู้ปฏิบัติงานในองค์กรหรือหน่วยงานย่อยขององค์กร เพื่อสร้างและใช้ความรู้ในการทำงานให้เกิดผลสัมฤทธิ์ดีขึ้นกว่าเดิม การจัดการความรู้ในความหมายนี้จึงเป็นกิจกรรมของผู้ปฏิบัติงานไม่ใช่กิจกรรมของนักวิชาการหรือนักทฤษฎี แต่นักวิชาการหรือนักทฤษฎีอาจเป็นประโยชน์ในฐานะแหล่งความรู้ (Resource person)”

“การจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่เป็นวงจรต่อเนื่อง เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอเป้าหมายคือ การพัฒนางานและพัฒนาคน โดยมีความรู้เป็นเครื่องมือ มีกระบวนการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ ไม่ใช่เป้าหมาย”

ในโลกยุค สังคมแห่งความรู้ ยุคโลกาภิวัตน์ และยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงหน่วยบริการ สาธารณะหรือที่เรียกว่าหน่วยราชการจะต้องปรับตัว เปลี่ยนกระบวนการทัศน์ใหม่ และเปลี่ยนวิธีทำงานใหม่ มิฉะนั้นสังคมไทยก็จะไม่สามารถแข่งขันได้ในสังคมโลก” ในยุคแรก ๆ ของการพัฒนาศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ มองว่าความรู้มาจากการจัดระบบและตีความสารสนเทศ (Information) ตามบริบท และสารสนเทศก็มาจากการประมวลข้อมูล (Data) ความรู้จะไม่มีประโยชน์ถ้าไม่นำไปสู่การกระทำหรือการตัดสินใจในการจัดการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคแห่งสังคมที่ใช้ความรู้เป็นฐาน (Knowledge-based society) มองความรู้ว่าเป็นทุนปัญญา หรือทุนความรู้สำหรับใช้สร้างคุณค่า และมูลค่า (Value) การจัดการความรู้เป็นกระบวนการใช้ทุนปัญญา นำไปสร้างคุณค่าและมูลค่า ซึ่งอาจเป็นมูลค่าทางธุรกิจหรือคุณค่าทางสังคมก็ได้ ทั้งนี้ เครื่องมือ หรือแรงขับเคลื่อนหลักในการปฏิบัติราชการ จะต้องยกระดับจากข้อมูล (Data) และสารสนเทศ (Information) ไปเป็นความรู้ (Knowledge) โดยที่จะต้องคำนึงว่าความรู้ที่ต้องการใช้ในการปฏิบัติงานนั้น มีทั้งที่อยู่ในรูปของความรู้ชัดแจ้ง (Explicit knowledge) ซึ่งหมายถึงความรู้ในรูปของหนังสือ ตำรา วารสาร

หนังสือพิมพ์ วิดีโอ Electronic file และที่อยู่ในรูปของความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในสมองของคน (Tacit knowledge) ซึ่งยากต่อการเล่าหรือเขียนออกมาให้ผู้อื่นทราบหรือเข้าใจ ความรู้ที่ใช้ในการทำงานส่วนใหญ่ (ร้อยละ 70-80) เป็นความรู้ฝังลึก (วิจารณ์ พานิช, 2548)

การปฏิบัติราชการสมัยเก่า เน้นการใช้ความรู้ชัดแจ้ง ที่มี “ผู้รู้” กำหนดไว้ แต่การปฏิบัติราชการตามแนวทางจัดการความรู้ จะเน้นให้ผู้ปฏิบัติงานใช้ความรู้ฝังลึกที่อยู่ในสมองของตนเอง และเน้นการร่วมกันสร้างความรู้ขึ้นใช้งาน ซึ่งจะทำให้การปฏิบัติงานมีความเป็นพลวัต สอดคล้องกับสถานการณ์หรือบริบทที่แตกต่างกันหรือเปลี่ยนแปลงไป

“ความรู้ 2 ยุค” วิจารณ์ พานิช (2548) ยังได้แบ่งความรู้ออกเป็น 2 ยุค โดยความรู้ที่เราคุ้นเคยกันนั้นเป็น “ความรู้ยุคที่ 1” แต่ความรู้ที่เน้นในเรื่องการจัดการความรู้เป็น “ความรู้ยุคที่ 2”

ความรู้ยุคที่ 1 เป็นความรู้ที่สร้างขึ้นโดยนักวิชาการ มีความเป็นวิทยาศาสตร์ เน้นความเป็นเหตุผล พิสูจน์ได้โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือวิชาการ มีการจำแนกแยกแยะเป็นความรู้เฉพาะสาขาวิชาการ เป็นความรู้ที่เน้นความลึก ความเป็นวิชาการเฉพาะด้าน (Specialization)

ความรู้ยุคที่ 2 เป็นความรู้ที่ผูกพันอยู่กับงานหรือกิจกรรมของบุคคลและองค์กร เป็นความรู้ที่ใช้งานและสร้างขึ้นโดยผู้ปฏิบัติงานหรือกลุ่มผู้ปฏิบัติงานเอง โดยอาจสร้างขึ้นจากการเลือกเอาความรู้เชิงทฤษฎีหรือความรู้จากภายนอกมาปรับแต่งเพื่อการใช้งาน หรือสร้างขึ้นโดยตรงจากประสบการณ์ในการทำงาน ความรู้เหล่านี้มีลักษณะบูรณาการและมีความจำเพาะต่อบริบทของงานกลุ่มผู้ปฏิบัติงานหน่วยงานและองค์กรนั้น ๆ

การจัดการความรู้ จึงเป็นเรื่องของความรู้ที่มีบริบทที่จำเพาะ เป็นกิจกรรมของผู้ปฏิบัติงาน ไม่ใช่กิจกรรมของ “ผู้รู้” ที่มีความรู้เชิงทฤษฎีมากมายและลึกซึ้ง ที่จะ “จัด” ความรู้เพื่อให้ผู้ปฏิบัตินำไปประยุกต์ใช้

กระบวนการจัดการความรู้

กระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge Management Process) เป็นกระบวนการแบบหนึ่งที่จะช่วยให้องค์กรเข้าใจถึงขั้นตอนที่ทำให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ หรือพัฒนาการของความรู้ที่จะเกิดขึ้นภายในองค์กร ประกอบด้วย 7 ขั้นตอน (ภาพที่ 2.4) ดังนี้

1. **การบ่งชี้ความรู้** เช่นพิจารณาว่า วิสัยทัศน์/ พันธกิจ/ เป้าหมาย คืออะไร และเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย เราจำเป็นต้องรู้อะไร , ขณะนี้เรามีความรู้อะไรบ้าง, อยู่ในรูปแบบใด, อยู่ที่ใคร

2. **การสร้างและแสวงหาความรู้** เช่นการสร้างความรู้ใหม่, แสวงหาความรู้จากภายนอก, รักษาความรู้เก่า, กำจัดความรู้ที่ไม่ได้ใช้แล้ว

3. **การจัดความรู้ให้เป็นระบบ** เป็นการวางโครงสร้างความรู้ เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการเก็บความรู้ อย่างเป็นระบบในอนาคต

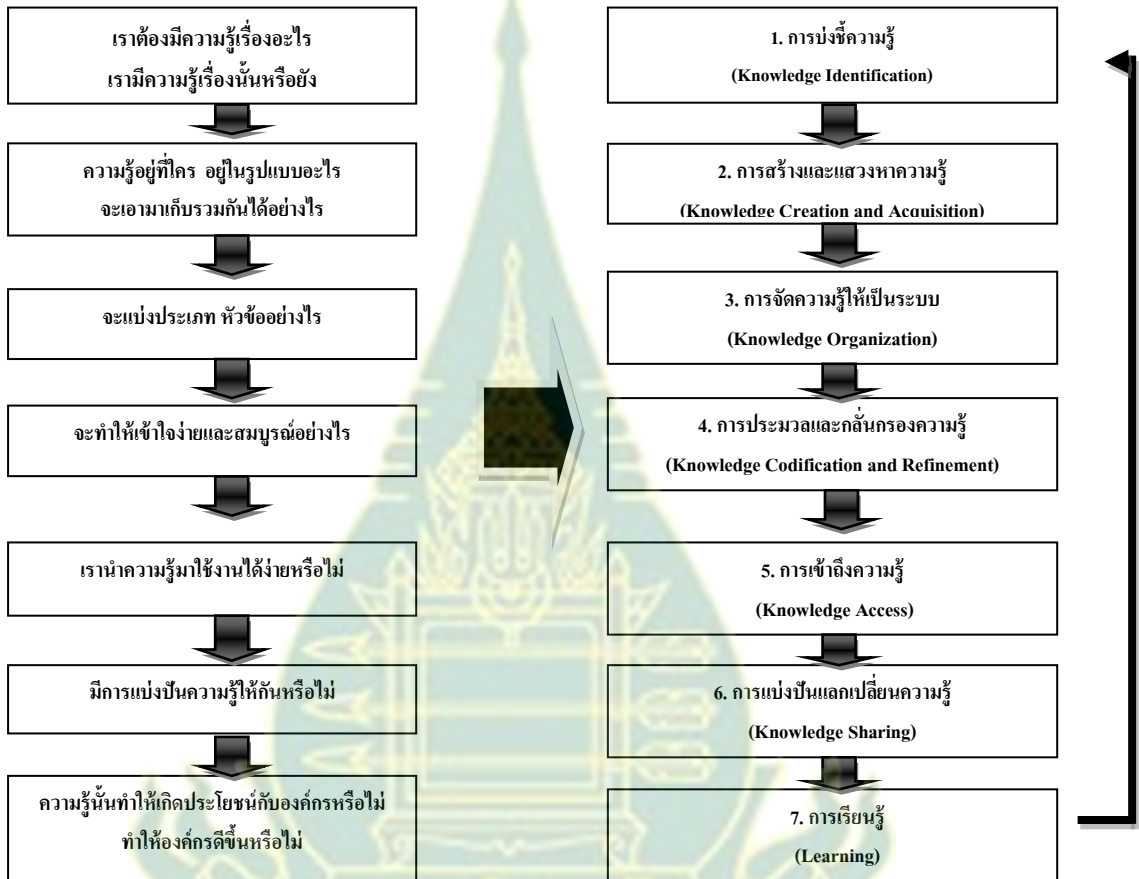
4. **การประมวลและกลั่นกรองความรู้** เช่นปรับปรุงรูปแบบเอกสารให้เป็นมาตรฐาน, ใช้ภาษาเดียวกัน, ปรับปรุงเนื้อหาให้สมบูรณ์

5. **การเข้าถึงความรู้** เป็นการทำให้ผู้ใช้ความรู้เข้าถึงความรู้ที่ต้องการได้ง่ายและสะดวก เช่น ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (IT), Web board , บอร์ดประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

6. **การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้** ทำได้หลายวิธีการ โดยกรณีเป็น Explicit Knowledge อาจจัดทำเป็น เอกสาร, ฐานความรู้, เทคโนโลยีสารสนเทศ หรือกรณีเป็น Tacit

Knowledge อาจจัดทำเป็นระบบ ทีมข้ามสายงาน, กิจกรรมกลุ่มคุณภาพและนวัตกรรม, ชุมชนแห่งการเรียนรู้, ระบบพี่เลี้ยง, การสับเปลี่ยนงาน, การยืมตัว, เวทีแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นต้น

7. การเรียนรู้ ควรทำให้การเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของงาน เช่นเกิดระบบการเรียนรู้จากสร้างองค์ความรู้ การนำความรู้ไปใช้ ผลที่ตามมาคือเกิดการเรียนรู้และประสบการณ์ใหม่ และหมุนเวียนต่อไปอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 2.4 กระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge Management Process)
ที่มา: กพร. และสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2548)

การจัดการความรู้ในงานส่งเสริมการเกษตร

งานส่งเสริมการเกษตรมีการจัดทำโครงการ และกิจกรรม ต่าง ๆ ให้กับเกษตรกรและชุมชนมากมาย ตัวอย่างเช่น โครงการ และกิจกรรมการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน การผลิตพืชเพื่อให้ได้มาตรฐานความปลอดภัย การทำการเกษตรที่ดีที่เหมาะสม (GAP) ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นทุนเดิมของงานส่งเสริมการเกษตรทั้งสิ้น ขณะที่เกษตรกรและชุมชนเองก็มีภูมิปัญญาและความรู้พื้นบ้านที่ใช้ในกระบวนการผลิตทางการเกษตรอยู่มากมาย หลากหลาย แต่ไม่ได้มีการบันทึก หรือเขียนองค์ความรู้ต่าง ๆ ไว้ ทำให้ความรู้บางอย่างนั้นสูญหาย และลืมนำกลับมาใช้ประโยชน์ได้

ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นขั้นตอนในกระบวนการจัดการความรู้ในงานส่งเสริมการเกษตร เรื่อง “การผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัย” โดยประยุกต์ขั้นตอนในกระบวนการจัดการความรู้ (Knowledge Management Process) ในข้างต้นทำให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้และพัฒนาการของความรู้ในงานส่งเสริมการเกษตร ได้ดังนี้

1. กำหนดเรื่องหรือประเด็นการจัดการความรู้ หรือการบ่งชี้ความรู้ (Knowledge Identification) ของงานส่งเสริมการเกษตร และกำหนดเป้าหมายในการบริหารจัดการความรู้และหาองค์ความรู้ที่ต้องการนำมาใช้ ตัวอย่างเช่น กำหนดเป้าหมายในการบริหารจัดการความรู้และหาองค์ความรู้ ในเรื่อง “การผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัย” โดยมีเป้าหมายของการจัดการความรู้ โดยเกษตรกรในพื้นที่ที่สามารถนำความรู้เรื่องการผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัยไปใช้ปฏิบัติได้จริง เป็นต้น

2. ทำการค้นหาคำว่าความรู้ “การผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัย” อยู่ที่ใคร อยู่ในรูปแบบอะไร จะเอามาเก็บรวมกันได้อย่างไรในขั้นตอนการสร้างและแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition) และสนับสนุนให้เกษตรกร กลุ่ม หรือเครือข่ายเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นำความสำเร็จจากการผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัยมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้มีการถอดความรู้ออกมาจากวิธีทำงานที่นำไปสู่ความสำเร็จนั้นเพื่อการบรรลุวิสัยทัศน์ของการจัดการความรู้ในเรื่อง “การผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัย”

3. ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนกิจกรรมเรียนรู้ เพื่อประโยชน์ในการดำเนินการจัดการความรู้ของเกษตรกร หรือกลุ่ม เช่น สร้างกลุ่ม/เครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้แก่ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่ม การแลกเปลี่ยนความรู้จากประสบการณ์ ควรใช้วิธีเล่าเรื่องราวของความสำเร็จ (Best Practice หรือ Success Story) หรือ เล่าเรื่องของปัญหา สิ่งที่ล้มเหลว (Problem/ Failure Story) แต่การเล่าเรื่องจากความสำเร็จจะน่าสนใจและให้ผลดีกว่า การแลกเปลี่ยนผ่านสื่อระบบสารสนเทศ เช่น Web Board (ถ้ามี) ในโอกาสต่างๆ ไป เพื่อพัฒนาช่องทางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่อง “การผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัย”

4. อาจจัดให้มีการศึกษาดูงาน เพื่อเรียนรู้วิธีการทำงานของกลุ่ม หรือเกษตรกรจากแหล่งการผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัยที่ประสบความสำเร็จ

5. ส่งเสริมให้เกิดชุมชนแนวปฏิบัติ (Community of Practice: COP) ในเรื่องที่เป็นความรู้ในองค์ประกอบย่อย ที่ถือว่าเป็นหัวใจในการบรรลุเป้าหมายการบริหารจัดการความรู้ คือ การผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัย

6. การจัดความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization) โดยมีการประมวลและกลั่นกรองความรู้ ส่งเคราะห์องค์ความรู้ของกลุ่มชุมชนแนวปฏิบัติ (Community of Practice: COP) ตลอดจนรวบรวม จัดเก็บความรู้เป็นฐานข้อมูลองค์ความรู้การผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัยให้เป็นระบบ

7. การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) และเกษตรกรจะนำความรู้มาใช้งานได้ง่ายหรือไม่นั้น ความรู้ที่ได้มีจะต้องมีการประมวลและกลั่นกรอง ส่งเคราะห์และจัดเก็บไว้เป็นระบบนั้นควรจะต้องเข้าถึงง่าย สะดวก และสนับสนุนให้เกษตรกรมีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้เพื่อให้เกิดการต่อยอด หรือพัฒนาขึ้น

8. การเรียนรู้ (Learning) ซึ่งนับว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการจัดการความรู้ในงานส่งเสริมการเกษตรและเป็นเป้าหมายในการบริหารจัดการความรู้คือ เกษตรกรได้มีการเรียนรู้ และสามารถนำความรู้เรื่องการผลิตข้าวให้มีมาตรฐานและปลอดภัยไปใช้ปฏิบัติได้จริง

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สิน พันธุ์พินิจ (2542: 104-108) วิจัยเรื่องระบบการส่งเสริมการเกษตรที่เหมาะสมสำหรับภาคกลางของประเทศไทย สรุปได้ว่า ระบบการส่งเสริมโดยการมีส่วนร่วม เป็นระบบการส่งเสริมการเกษตรที่เหมาะสมสำหรับภาคกลางของประเทศไทย จึงพัฒนาระบบการส่งเสริมการเกษตรโดยการคัดเลือกเฉพาะองค์ประกอบจากระบบการส่งเสริมการเกษตรต่างๆ และตัวแปรที่มีความสำคัญตั้งแต่ระดับมากขึ้นไป คือ โครงการส่งเสริมการเกษตรต้องอยู่บนพื้นฐานความต้องการของเกษตรกรอย่างแท้จริง เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเป็นเสมือนผู้อำนวยการความสะดวกแก่เกษตรกรต้องได้รับการฝึกอบรมเป็นอย่างดี และออกส่งเสริมเมื่อเกษตรกรต้องการ นอกจากนี้ยังได้ระบุว่า ระบบการส่งเสริมการเกษตรโดยการมีส่วนร่วม ประกอบด้วยโครงสร้างสำคัญ 7 ประการคือ

- แนวคิดของระบบการส่งเสริม เน้นสิทธิพื้นฐานความต้องการที่แท้จริงของเกษตรกร การวางแผนจากล่างสู่บน การช่วยเกษตรกรให้พึ่งและการมีส่วนร่วมอย่างอิสระ
- วัตถุประสงค์ ให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การใช้ศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นศูนย์กลางประสานงานและการเชื่อมโยงเครือข่ายการวิจัยกับการส่งเสริมการเกษตรให้เข้มแข็ง
- หลักการ ยึดเกษตรกรเป็นศูนย์กลางของการส่งเสริม การมีส่วนร่วม การยึดระบบไร่นาเป็นศูนย์กลาง การประสานงานและการกระจายอำนาจ
- องค์ประกอบ ประกอบด้วยระบบย่อย 5 ระบบ คือ ระบบการวางแผนโครงการผลิต ระบบการดำเนินงานในพื้นที่ ระบบการถ่ายทอดเทคโนโลยี ระบบการสนับสนุน และระบบการนิเทศและการประเมินผล
- การวัดความสำเร็จของการดำเนินการส่งเสริมจากเครื่องบ่งชี้ของการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ของเจ้าหน้าที่วิจัย ประโยชน์ที่เกษตรกรได้รับ ความต่อเนื่องของการบริการและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศน์และการเกษตรแบบยั่งยืน
- การบริหารงานส่งเสริม ใช้การบริหารและจัดการเชิงระบบอันประกอบด้วย การจัดหาปัจจัยป้อนเข้าสู่ระบบการบริหาร การดำเนินงานตามกระบวนการบริหาร และผลที่ได้รับจากการส่งเสริมโดยผู้บริหารจะต้องพัฒนาการบริหารระบบการส่งเสริมให้มีประสิทธิภาพ
- กลยุทธ์ ใช้กลยุทธ์การให้การศึกษาตลอดชีวิตพัฒนาเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจัดทำเครื่องวัดผลสัมฤทธิ์ของงาน การมีส่วนร่วม การใช้เครือข่ายคอมพิวเตอร์ การประกันคุณภาพการบริการตามมาตรฐานสากล การวางแผนจากล่างสู่บน การเชื่อมโยงเครือข่ายการวิจัย การส่งเสริมการเกษตรให้เข้มแข็ง การใช้ระบบการเกษตรตามแนวคิดการพัฒนาและทฤษฎีใหม่อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

จินดา ขลิบทอง และคณะ (2551: 129-130) วิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน พบว่า แนวทางการพัฒนาการพึ่งพาตนเองแต่ละชุมชนมีกิจกรรมการพัฒนาและเวทีชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองของแต่ละชุมชนตามตัวชี้วัด ได้แก่ ด้านเทคโนโลยี ประกอบด้วยชุมชนผสมผสานทั้งเทคโนโลยีพื้นบ้านและเทคโนโลยีพัฒนา ใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างคุ้มค่าและยั่งยืน ด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ครอบครัวยุคใหม่มีรายได้ และลดค่าใช้จ่าย ลดภาระหนี้สิน และมีการออม เน้นการปลูกพืชผักไว้กินเอง การขยายพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์เอง มีการแลกเปลี่ยนผลผลิต การผลิตที่ให้ผลผลิตที่ดี ไม่เป็นหนี้ มีอาชีพเสริม มีรายได้ต่อเนื่อง และรู้จักเก็บออม ด้านทรัพยากร ประกอบด้วย การเน้นการเลี้ยงสัตว์แบบธรรมชาติไม่ทำลายทรัพยากรใช้วัสดุหรือทรัพยากรในท้องถิ่น อยู่กับป่าหรืออยู่กับทรัพยากรธรรมชาติและมีการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์และรักษาด้านจิตใจ เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน และแบ่งปันผลผลิต พอใจในสิ่งที่มี เกื้อกูลกันทั้งในครอบครัวและเพื่อนบ้าน ด้านสังคม ประกอบด้วย การเน้นการมีผู้นำที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สมาชิกร่วมแรงร่วมใจกัน และเน้นการใช้แรงงานในครอบครัวหรือคนในชุมชนเป็นหลัก คนในครอบครัวมีความเข้าใจกัน อยู่กันพร้อมหน้า และมีเพื่อนมิตรที่รู้จักเป็นเพื่อนร่วมชุมชนที่เอื้ออาทรต่อกัน มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และเชื่อฟังกัน มีเวทีเรียนรู้ แลกเปลี่ยนร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ปัญหาเงื่อนไข และแนวทางแก้ไขปัญหาในการพัฒนาการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชนใน ระดับกลุ่ม ครอบคลุม ครอบคลุมถึงความหมายของการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของชุมชน ผู้นำชุมชนเป็นแกนหลักในการประสานกิจกรรมต่างๆของชุมชน ให้มีการดำเนินงานของกลุ่มองค์กรอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมของกลุ่มสะท้อนถึงความต้องการของคนในกลุ่ม ระดับชุมชน ให้ตระหนักถึงความจำเป็นในการพึ่งพาตนเองของครอบครัวและมีผลต่อชุมชนโดยรวม มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง และใช้ภูมิปัญญา องค์ความรู้และประสบการณ์ของชุมชนที่มีอยู่และได้ประโยชน์สำหรับคนในชุมชน

เฉลิมศักดิ์ ตุ่มศิริ (2554: ง) วิจัยเรื่อง วิธีการส่งเสริมการเกษตรด้วยระบบทางไกล สรุปได้ว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังต้องการความรู้และช่องทางการถ่ายทอดความรู้ในระดับมาก โดยความรู้ที่ต้องการ คือ การส่งเสริมการเกษตร ส่วนช่องทางการถ่ายทอดความรู้คือ รายการโทรทัศน์ และสื่อสิ่งพิมพ์ ในขณะที่นักส่งเสริมต้องการสื่อสิ่งพิมพ์และดีวีดีหรือวีซีดี ทั้งนักส่งเสริมและเกษตรกรต้องการฝึกอบรมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด รวมทั้งการเพิ่มช่องทางการรับการถ่ายทอดให้มีความหลากหลาย

เบญจวรรณ สิทธิตุน (2549: 77-78) ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานกองทุนของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรอำเภอเมือง จังหวัดตาก สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมการดำเนินงานกองทุนในการประชุมวางแผน การปฏิบัติ และการติดตามประเมินผล ในระดับมาก มีส่วนร่วมในระดับมากที่สุดในการระดมทุน การปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับ ในลักษณะการเสียสละแรงงาน บริจาคเงินและสิ่งของ ส่วนการมีส่วนร่วมในระดับน้อย คือการหาตลาดเพื่อกระจายสินค้าของสมาชิก และการเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้แก่กลุ่มอื่น ๆ และ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมการดำเนินงานกองทุนของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร คือระยะเวลาการเป็นสมาชิกกองทุน ปัญหาในการปฏิบัติและการติดตามประเมินผลการมีส่วนร่วมการดำเนินงานกองทุนของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรอยู่ในระดับน้อยที่สุด ปัญหาในการประชุมวางแผนอยู่ในระดับน้อย ส่วนปัญหาที่

พบระดับปานกลางคือเงินกู้ไม่เพียงพอ โดยมีข้อเสนอแนะคือควรสนับสนุนเงินกู้อย่างเพียงพอแก่สมาชิก

สมยศ มโนวงศ์ (2549: 62-63) ศึกษาการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล จังหวัดนครสวรรค์ สรุปได้ว่าคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลจังหวัดนครสวรรค์มีส่วนร่วมระดับมาก 2 ด้าน คือ ด้านการบริหารจัดการ ได้แก่ การจัดทำข้อตกลงร่วมกับแนวทางการบริหารงานศูนย์การประชุมคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ การกระตุ้นผู้นำชุมชน การวางแผนการปฏิบัติงานศูนย์, การประสานงานจัดหางบประมาณและการบริหารจัดการเงินทุนศูนย์ฯ การสนับสนุนการดำเนินงานของศูนย์ฯ และด้านการจัดกิจกรรมช่วยเหลือเกษตรกรได้แก่ การจัดทำข้อมูลประจำตำบล การจัดการถ่ายทอดความรู้ การเตือนภัยเศรษฐกิจ ภัยธรรมชาติ การรับรองข้อมูล และรายงานต่าง ๆ สำหรับด้านการประชาสัมพันธ์และ เผยแพร่ทุกกิจกรรมของศูนย์ให้ประชาชนรับทราบและเข้าร่วมกิจกรรมมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง

เกศณี เกื้อนบัวระบัด (2553: 80) ศึกษาการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนในการดำเนินงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดขอนแก่น สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนในการดำเนินงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พบว่ามี 2 ระดับ คือ การมีส่วนร่วมในระดับมาก ได้แก่ การประชุมและแสดงความคิดเห็น และระดับปานกลาง ได้แก่ การวางแผนการดำเนินงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน การดำเนินการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน การติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน การเสนอมาตรการ/แนวทาง/แผนงาน/โครงการ/กิจกรรม/งบประมาณฯ ต่อคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนจังหวัด โดยมีส่วนร่วมในการดำเนินงานส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง

Nav R. Ghimire และ Robert A. Martin (2011: 8-11) วิจัยเรื่อง A Professional Competency Development Model : Implications for Extension Educators ได้นำเสนอ model ที่จะพัฒนานักส่งเสริม ไว้ส่วนหนึ่งว่า ในหลักสูตรการเรียนการสอนควรเน้นเกี่ยวกับการวิเคราะห์กรณีศึกษา เพื่อเพิ่มพูนทักษะและความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา การตั้งคำถาม และนำเสนอได้ และทักษะที่ควรเพิ่มพูนก่อนการปฏิบัติงาน คือการจัดการทรัพยากรบุคคล การบริการ มนุษยสัมพันธ์ ทักษะในการฟัง เขียน และทักษะในเชิงวิจัย

Robert Strong and Amy Harder (2011: 76-80) วิจัยเรื่อง Recommended Competencies Need for Teaching in International Extension Settings สรุปได้ว่า นักส่งเสริมที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ระบุว่า สมรรถนะหลักที่จำเป็นสำหรับนักส่งเสริม คือ การเรียนรู้และความสามารถในการพัฒนายุทธศาสตร์การเปลี่ยนแปลง ความสามารถในการประเมินผล หลักการเรียนการสอนเพื่อเข้าใจและสามารถแยกแยะกลุ่มเป้าหมายได้ และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาองค์การ

Meagy J.and Others (2013: 43-48) วิจัยเรื่อง Effectiveness of Farmer Information Needs Assessment as perceived by the Farmers สรุปได้ว่า ประเทศบังคลาเทศได้ใช้ระบบการฝึกอบรมและเยี่ยมเยียนในการส่งเสริมการเกษตร และมีการปรับปรุงระบบการส่งเสริมเรื่อยมาจนมาใช้ FINA (Farmer Information Needs Assessment) ซึ่งในการวิจัยดังกล่าวพบว่า ลักษณะของ

เกษตรกรที่มีความสัมพันธ์กับการรับรู้ตามระบบการส่งเสริมดังกล่าว ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา ขนาดฟาร์ม รายได้ สื่อกจากการส่งเสริม สิ่งสนับสนุน และความรู้ด้านการเกษตร ผลการวิจัยสามารถนำไปปรับใช้เพื่อให้ระบบการส่งเสริมการเกษตรแบบFINAมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นในการแก้ปัญหาแก่เกษตรกรและสนับสนุนให้เกิดการผลิตที่ยั่งยืนต่อไป

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นผู้วิจัยจึงได้กำหนดกรอบแนวคิดและตัวแปรในการศึกษา ดังนี้

- 1) สภาพพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกรอันได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษาจำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำนวนแรงงาน เนื้อที่ถือครอง อาชีพ รายได้ การรับรู้ข่าวสาร
- 2) การมีส่วนร่วมในงานส่งเสริมการเกษตรแบบพึ่งพาตนเองของชุมชน ในประเด็นต่างๆ ได้แก่

(1) ข้อมูลทั่วไป ของสมาชิกเพศ อายุระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ จำนวนสมาชิก จำนวนแรงงาน การถือครองที่ดิน การเป็นสมาชิกสถาบันเกษตรกร แหล่งข้อมูลข่าวสาร

(2) การพึ่งพาตนเอง ด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม

(3) การจัดการความรู้ในประเด็นเกี่ยวกับ ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ความรู้ที่ต้องการจากนอกชุมชน กระบวนการจัดการความรู้ และการสร้างคลังความรู้

(4) บทบาทนักส่งเสริม ด้านความรู้ การประสานงาน การดำเนินงาน การจัดการเรียนรู้/การถ่ายทอดเทคโนโลยี การให้บริการทางการเกษตร ด้านการวิจัย

(5) การมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเกษตรในด้านการบริการความรู้ การถ่ายทอดความรู้ การรวบรวมข้อมูล การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร การจัดทำแผนปฏิบัติการ การจัดทำแผนการเรียนรู้ และการดำเนินงานตามแผน

3) รูปแบบการส่งเสริมการเกษตรเพื่อการพึ่งพาตนเองโดยกำหนดองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ เกษตรกร นักส่งเสริม องค์กรความรู้ และตัวแปรที่จะเสริมสมรรถนะของนักส่งเสริมตามหลักการส่งเสริมการเกษตรที่จะช่วย สนับสนุนการพึ่งพาตนเองของชุมชน